

MAGASINET

EKOMUSEUM BERGSLAGEN

2015, NUMMER 2

TEMA:
**Från slott
till koja**

om människor och livsmiljöer
i Ekomuseum Bergslagen

Välkommen till Ekomuseum Bergslagen

Under sommaren är det liv och rörelse vid de flesta besöksmålen. Hembygdsgårdar och arbetslivsmuseer är öppna och erbjuder dig intressant historia och trevliga fikaställen. Den här bilden är tagen i ett kök på Hammarbacken i Ludvika 1910-20-tal.
Foto: Föreningen Ludvikabilder.

MAGASINET nummer två är här. Temat är "Från slott till koja" om hur människor bott och levt. Platser där arbete pågått som gruvor, hyttor och smedjor är naturligtvis viktiga besöksmål i Ekomuseum Bergslagen. Men det handlar om mer.

STAVELSEN EKO i ordet ekomuseum är detsamma som i ekonomi och ekologi med ursprung från grekiskans oikos. Ordet betyder hus eller hushåll och syftar till helhetsperspektiv och samband.

Ekomuseum Bergslagens mål är därför att beskriva olika perspektiv av Bergslagens bakgrund, sambandet mellan naturens resurser och människornas handlingar. I en helhetsbeskrivning ingår självklart boendet och livet runt bostaden. Att rikta blicken mot hur människor bott synliggör en stor variation, från fattiga och kärva livsförhållanden i enkla hus till välstånd och välmåga i herrgården och på slott.

Magasinet nummer två lyfter fram den enkla rökstugan i Finnmarken, bergsmansgården, smedsbostaden, herrgården och arbetarlängan och även det pampiga slottet. Kanske blir du inspirerad att besöka något av alla dessa genuina platser där historien en gång utspelade sig på riktigt.

Allt ryms i Ekomuseum Bergslagens besöksmål och väntar på att du ska öppna dörren, stiga in och uppleva människors tidigare levnadsförhållanden och tidens vingslag.

Välkommen!

Anna Falkengren

Verksamhetschef
Ekomuseum Bergslagen
Ludvika våren 2015

Magasinet Nummer 2, 2015

UTGES AV

Stiftelsen Ekomuseum Bergslagen
Nils Nils gata 7, 771 53 LUDVIKA
Telefon: +46 (0)240 66 30 82
www.ekomuseum.se

REDAKTÖR

Anna Falkengren
anna@ekomuseum.se

FORMGIVNING/

ILLUSTRATIONER
Jenny Findahl, Snowtrail
jenny@snowtrail.net

KORREKTUR

Christina Lindeqvist

TRYCK

Elanders Fälth & Hässler, 2015
Mölnlycke, Sverige
ISSN 2001-9149

OMSLAGSBILD

Fotograf: Anna Falkengren
*Handmålad tapet i Söderbärke
hembygdsgård*

Om inget annat anges tillhör bilderna Ekomuseum Bergslagens arkiv.

Ekomuseum Bergslagen är ett nätverk i två län, Dalarna och Västmanland. Två läns museer – Dalarnas museum och Västmanlands läns museum – samt kommunerna Ludvika, Smedjebacken, Norberg, Fagersta, Skinnskatteberg, Surahammar och Hallstahammar samverkar kring en gemensam kultur- och industrihistoria.

Verksamheten i stort bygger på engagerade föreningar och ideella insatser.

Handmålad timmervägg. Bergsmansgården, Ludvika gammalgård.

Innehållsförteckning

- 4 Våra böcker
- 5 Lästips
- 6 Alla Ekomuseums besöksmål
- 8 Från slott till koja i Ekomuseum Bergslagen: Välkommen in.
- 11 Herrgårdsflygeln i Västanfors
- 14 Brategården i Bråfors bergsmansby
- 18 Hammarbacken
- 23 Kvinnorna vid Karmansbo bruk
- 25 Utställningar Västmanlands läns museum
- 26 K-märkt, vad är det?
- 28 Stora Hagen och Källfallet, en milstolpe för folkhemmet
- 32 Strömsholms slott
- 36 Rökstugan – det varma huset utan löss
- 41 Florrie Hamilton på Högfors bruk
- 44 Smultronställen

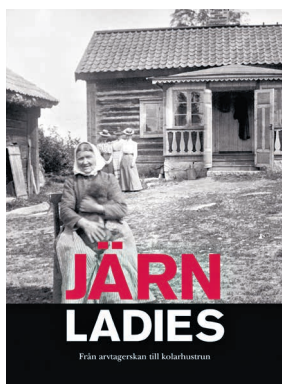
Våra böcker

Ny uppdaterad guidebok!

Ekomuseum Bergslagens guidebok har genom åren utvecklats från ett häfte till en snygg och användbar bok med bilder och texter om Bergslagens historia. Grunden i boken är information om de 61 besöksmålen men här finns också glimtar av människor och företeelser som har betydelse för traktens känsla och uttryck. Ett avsnitt med övergripande bergslagshistoria finns också med. Ta med dig boken ut i landskapet och upptäck områdets historiska bakgrund. Särskilt under sommaren är det liv och rörelse med större och mindre arrangemang, guidade turer och öppna restauranger och fikaställen.

Det här är den tredje upplagan med delvis ny form och uppdaterade fakta. Beställ den på info@ekomuseum.se.

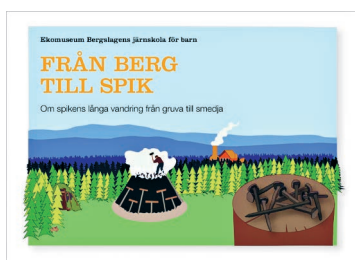
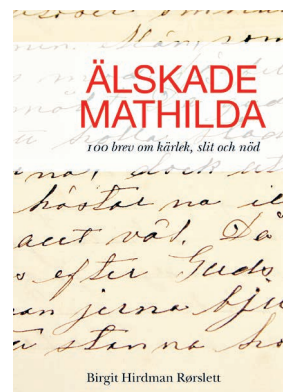

Järnladies

Vår bergslagshistoria handlar mycket om gruvarbetare och bergsmän. Kvinnorna skymtar bara här och där, men det har funnits många "järnkvinnor" överallt – på järnbruken, i byarna och i Finnmarken. Läs "Järnladies" och inspireras av dessa kvinnors kraft, framgång och öden.

Älskade Mathilda

En bok som bygger på 100 brev om kärlek, slit och nöd. Läs om familjen som levde i kanten av gruvsamhället Norberg och som hade förlorat allt och skulle bygga upp ett nytt gott liv. Men livsvillkoren var hårda i 1880-talets Bergslagen.

Från Berg till spik

En bok för hela familjen. Visste du att en smed kan blåsa bort det onda om du slagit dig? Eller att barn förr i tiden ofta fick arbeta vid gruvorna? Hur gick det egentligen till när en bit stenmalm förvandlades till spik? Och vem var Gruvfrun...

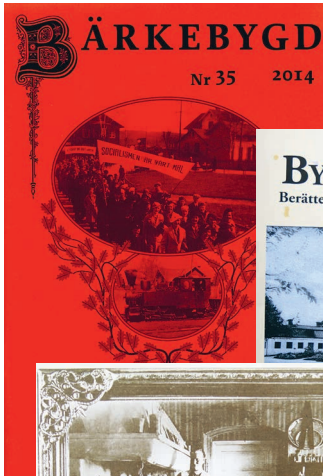
VISSTE DU ATT?

- Ekomuseer finns i länder över hela världen.
- Det första ekomuseet startade i Frankrike.
- Ordet ekomuseum uppfanns på 1960-talet.
- Eko i ekomuseum kommer från det grekiska ordet "oikos" som betyder hushåll och är detsamma som i ekologi och ekonomi och beskriver en helhetssyn inom det aktuella området.
- Ekomuseum Bergslagen är mer än 20 mil långt.
- Ekomuseum Bergslagen har 61 besöksmål och mer än 600 000 besökare 2014.

Lästips

Bärkebygd

Årsskrift. Norrbärke och Söderbärke hembygdsföreningar.

Bygd och Bruk

Årsskrift. Samverkande bygdeföreningar i Skinnskatteberg.

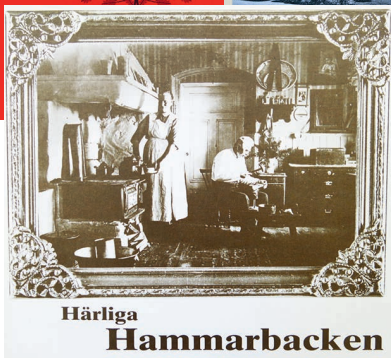
Finnmarken förr och nu

Årsskrift. Nils Holmdahl och Lars-Olof Herou.

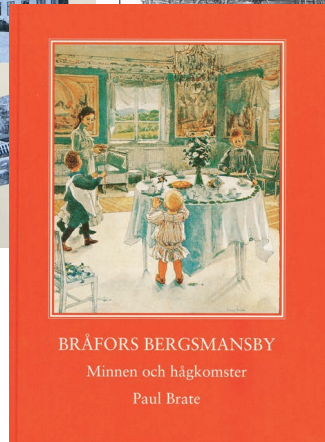
Älskad

Om Florrie Hamilton, en åldrande herrgårdsfröken. Yvonne Gröning. Västmanlands läns museum.

Härliga Hammarbacken

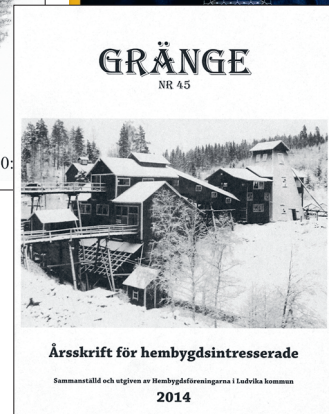
Ludvika kulturnämnd 1984.

Bråfors bergsmansby

Minnen och hågkomster. Paul Brate. Västmanlands läns museum 1998.

PRIS 70:-

Gränge

Årsskrift. Samverkande hembygdsföreningar i Ludvika.

Järnrutten

Upptäck Ekomuseum Bergslagen i sommar. Gör din egen "Järnrutt" i de industrihistoriska trakterna från Mälardalen och Strömsholm i söder till vidsträckta skogar och Finnmarken i norr.

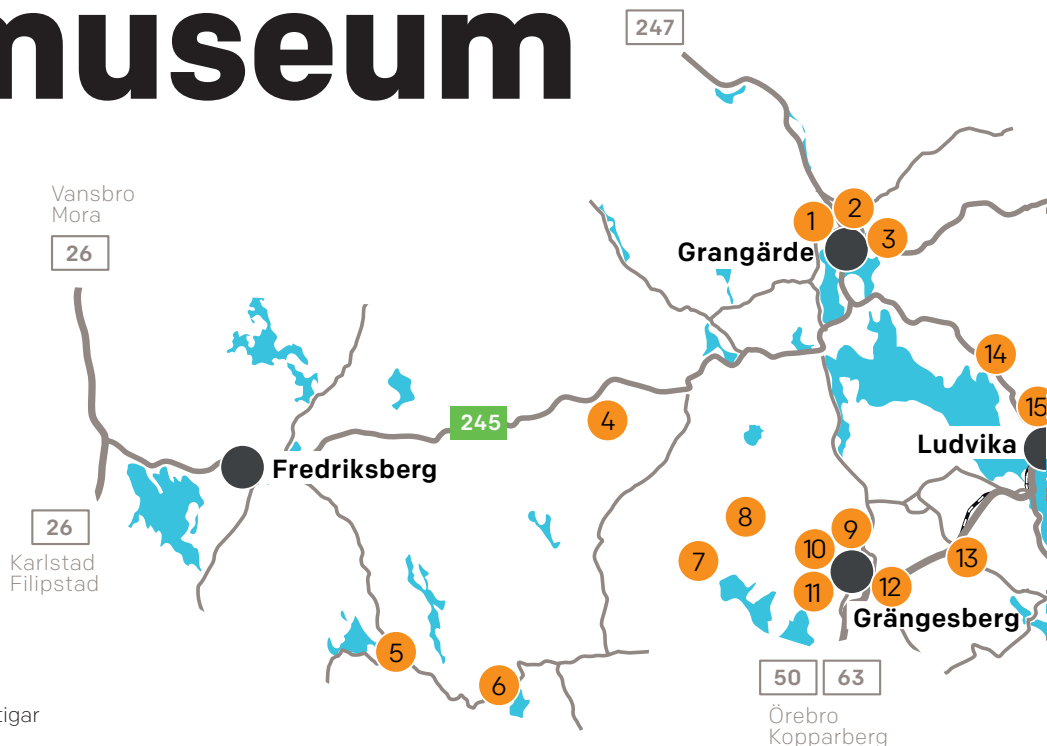
Välj mellan häftiga hyttplatser och hisnande gruvmiljöer i landskapet där det en gång hände på riktigt. Järnrutten tipsar också om fikaställen och övernattningsplatser i anslutning till besöksmiljöerna.

Här får du även tips om bra ställen att fika på, var du kan sova över och var det finns speciella aktiviteter för barn.

www.jarnrutten.se

Ekomuseum

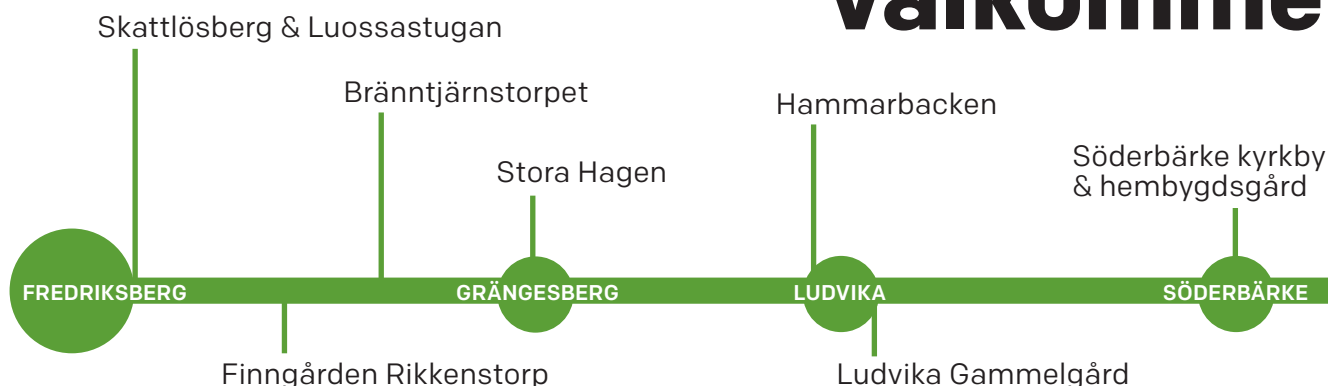
1. Mårtens & Kullens kyrkstigar
2. Nyhammars herrgård
3. Grangärde kyrkby
4. Skattlösberg & Luossastugan
5. Gravendal
6. Strömsdal
7. Finngården Rikkenstorp
8. Bräntjärnstorpet
9. Cassels
10. Grängesbergs gruvområde
11. Lokmuseet
12. Stora Hagen
13. Klenshyttan
14. Lekombergs gruva
15. Hammarbacken
16. Ludvika gammalgård & gruvmuseum
17. Schisshyttans vandringsled
18. Stollbergs gruva
19. Flogbergets gruvor
20. Johan Ahlbäcks ateljé
21. Smedjebackens hamn & lokstall
22. Flatenbergs hytta
23. Stimmerbo & Torrbo bergsmansbyar
24. Söderbärke kyrkby & hembygdsgård
25. Malingsbo bruksmiljö
26. Thorshammars verkstad
27. Kärrgruvans gruvmiljö
28. ENJ & Järnvägen
29. Gamla Norberg & Engelbrekt
30. Nya Lapphyttan & Karlberg
31. Klackbergs gruvfält
32. Olsbenning & Lapphyttan
33. Högfors bruk

34. Landforsens hytta
35. Bråfors bergsmansby
36. Semlaområdet
37. Fagersta brukssamhälle
38. Västanforsområdet
39. Världsarvet Engelsbergs bruk
40. Stationssamhället Ängelsberg
41. Oljeön
42. Dunshammar
43. Ebba Brahes lusthus
44. Skinnskattebergs herrgårdsmiljö
45. Kolarbyn
46. Bastnäs gruvfält
47. Kopparverket
48. Lokstallet & KURJ
49. Lienshytte masugn
50. Röda jorden
51. Krampen
52. Uttersbergs bruksmiljö
53. Karmansbo bruksmiljö
54. Färna bruksmiljö
55. Skantzen
56. Trångforsområdet
57. Västerkvarn med kvarnmuseum
58. Strömsholms slott
59. Knytpunkten Strömsholm
60. Borgåsunds hamn
61. Strömsholms kanal

Bergslagens besöksmål

Från SLOTT TILL KOJA i Välkommen

Skattlösberg och Luossastugan

På Finngammelgården finns bland annat kolarkoja och pörte. Ta vandringsstigen till stugan där Dan Andersson en gång bodde. Öppet dagligen under sommaren. www.skattlosberg.se

- **TIPS:** I Luossastugan finns Linda Rattfelt som gärna berättar om Dan Andersson.

Finngården Rikkenstorp

En levande finngård norr om Grängesberg med en äkta rökstuga och ett finnmarksmuseum. Öppen helgerna under sommaren. www.rikkenstorp.se

- **TIPS:** Hyr stuga och stanna över natten, handla ekologiskt från gårdens odlingar.

Bräntjärnstorpet

Ett litet torpstuga i finnmarken. Här bodde Dan Anderssons farmor som änka med fem barn. Öppen vid evenemang i Dan Anderssonveckan. www.ludvika.se

- **TIPS:** Ta med fikakorg, slå dig ner och upplev platsens vingslag.

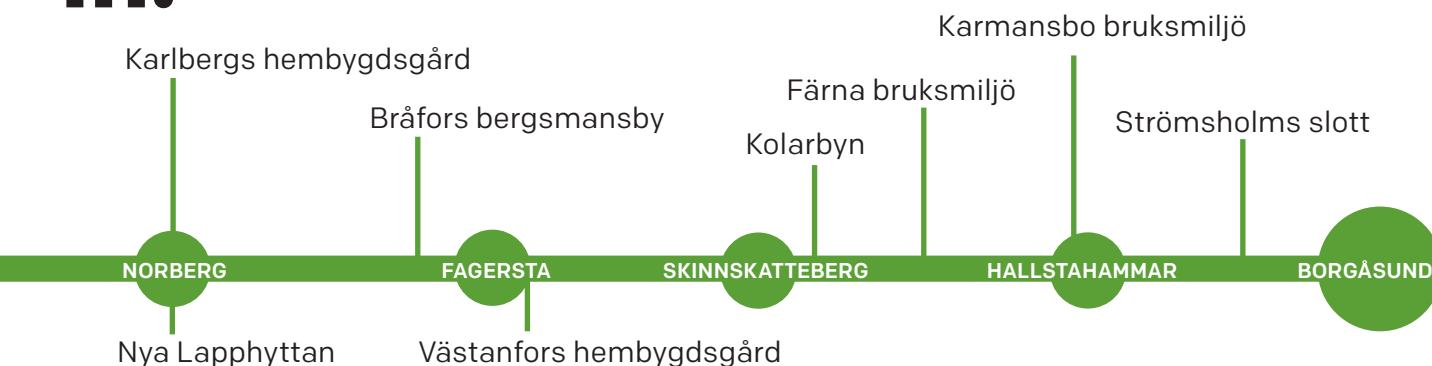
Stora Hagen

Bruksgata i Grängesberg. I hus nr 22 finns två museer som visar gruvarbetarfamiljers lägenheter från 1898 och 1963. www.mittgrangesberg.se

- **TIPS:** Intressant att jämföra 18- och 1900-talets boende med dagens.

Ekomuseum Bergslagen – in.

Söderbärke hembydsgård

Baggströmska gården. Bergsmansgård från 1800-talet med två våningar, sal och handmålade tapeter. Öppet dagligen under sommaren. www.soderbarkehembygdsforening.se

- **TIPS: Gästbrygga, café och hantverksbutik finns. Ta sedan en promenad till Paul Erikssonmuseet.**

Hammarbacken

En av de gamla arbetarlängorna från Ludvika bruk finns kvar. Se smedfamiljens kök och lilla kammare. Öppet dagligen under sommaren. www.ludvika.se

- **TIPS: Missa inte utställningarna i Sädesmagasinet och en fika med utsikt över Väsman.**

Ludvika gammelgård

Unik bergsmansgård på ursprunglig plats, dokumenterad från 1500-talet. Öppet dagligen under sommaren. www.hembygd.se/ludvika

- **TIPS: Eldorado för geologi- och gruvteknikintresserade.**

Karlbergs hembydsgård

Bland mycket annat kan du besöka både bergsmansgård och fattigstuga. Öppet under sommaren. www.hembygd.se/norberg

- **TIPS: Myrbergs maskinaffär och reparationsverkstad från tidigt 1900-tal, exakt som den såg ut när det begav sig.**

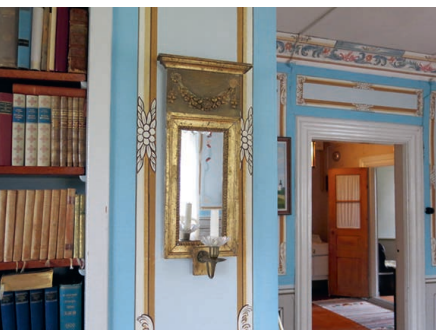

Nya Lapphyttan i Norberg

En rekonstruerad hyttby med masugn, smedja och bostadshus. Här kan du uppleva medeltiden. Öppet dagligen under sommaren. www.nyalapphyttan.se

- **TIPS: Under sommaren kommer järn att tillverkas.**

Bråfors bergsmanby

Brategården i Bråfors är i bruk än idag. Upplev en unik gästbudssal med väggmålningar från 1790. Gården visas för grupper året om. Kulturresevat. www.kulturresevat.se

- **TIPS: Gå vandringsleder genom kultur- och odlingslandskapet.**

Västanfors hembygdsgård

Upplev allt från Mor Stinas enkla stuga, bergsmansgården och lilla soldattorpet till herrgårdsflygeln möblerad som på Malla Löwenhielms tid. Öppet året om. www.hembygdsgarden.nu

- **TIPS: Handelsbod och kafé. Ta med barnen till lilla kanalen och testa slussning med barkbåtar.**

Kolarbyn

Bo i kolarkoja. Uppbyggd by av 12 kolarkojor att hyra mitt i skogen i Skinnskatteberg. STF Vandrarhem. www.kolarbyn.se

- **TIPS: Hugga ved, plocka blåbär och kanske uppleva skogens tystnad och ljud.**

Färna bruksmiljö

Bo och konferera på en typisk bruksherrgård från 1857. www.farnaherrgard.se

- **TIPS: Grevens mausoleum, en unik byggnad av slagg med slaggflisor som mosaik.**

Karmansbo bruksmiljö

I Långa raden i Karmansbo bodde smed- och bruksarbetarfamiljerna. En av lägenheterna är inredd från sekelskiftet med möbler efter mästern Gustav Melin och hans hustru Ida. Visas under sommaren och vid smedjans evenemang. www.karmansbo.se

- **TIPS: Se och upplev järnet valsas i smedjan på Järnets dag.**

Strömsholms slott

Ett barockslott i Kolbäck från 1670-talet, ritat av Tessin den äldre, inrett i gustaviansk stil. Gå på visning under sommaren eller boka gruppvisning året om. www.kungahuset.se

- **TIPS: Ströva på egen hand i det gröna parkområdet.**

Herrgårdsflygeln vid Västanfors hembygdsgård i Fagersta är idag tillgänglig för alla att stiga in i. Här får man uppleva en herrgårdsmiljö från en annan tid. Malin Andersson som till vardags är verksamhetsledare vid Västanfors hembygdsgård och inspirerande guide levandegör här livet vid herrgården genom Malla Löwenhielms bevarade brev.

Herrgårdsflygeln i Västanfors

KÖPEKONTRAKT HAR DENNA dag slutits mellan fru Sofia Amalia/Malla/ Löwenhielm såsom säljare samt Fagersta stad såsom köpare av fasta egendomen lägenheten Säterigården 1:1 i Fagersta stad av Västmanlands län med allt vad som tillhör...

En lång period av släktens historia, på herrgården som från början tillhörde Västanfors bruk, är på väg att ta slut, när fru Malla Löwenhielm, född Enhörning, säljer norra flygeln till Fagersta kommun 1948, med löfte om att få begagna den så länge hon lever.

Det blir till 1954 då hon är 92 år. Tiden fram till dess har hon spenderat somrarna i herrgårdens båda flyglar och resten av året på Djursholm i Stockholm dit hon flyttade med sin man 1892.

FRU MALLAS ÖNSKAN är att norra flygeln ska bevaras och bli ett museum över tiden kring sekelskiftet 1900, då hennes släkt som tidigare ägde Västanfors hytta, levde där.

Då många besökare nu kommer till flygeln året om skulle nog fru Malla vara nöjd. Många känner en närvaro i huset. De flesta guider hälsar när de går inom dörren: "God dag frun".

Så har det hälsats genom åren, pigorna i köket, drängarna som gick köksvägen, arbetarna vid bruket, extra-personal vid stora fester, hushållerskan, kusken...

FRU MALLA OCH Severin Löwenhielm gifte sig när hon var 30 år. Genom Mallas brev till sin blivande svägerska,

Severins syster, Gutta kallad, får vi en inblick i livet i flyglarna och förvaltarbostaden i hennes ungdom. Malla var en humoristisk brevskrivare.

Severin var intresserad av fotografering. Många bilder, glasplåtar naturligtvis, finns från parets utflykter med bil, från stunder med gäster på punchverandan eller trappen, från utflykter i skogen, skidturer – en fantastisk bild visar en grupp stående med skidorna högst uppe på jordkällaren strax utanför herrgårdsflygeln, redo att störta utför... kvinnorna iförda hatt och långklänningar med korsett. Man ägnade sig åt skridskoåkning, promenader, konserter, teater och samkväm.

Från en utflykt skriver Malla: *en.f.m. gingo vi upp på Eskilsberget och rastade deruppe samt åto upp medhafda smörgåsar, äpplen och päron som smakade – ja det kan du förstå. Severins passion att skära enkäppar fortfor ända in i sista minuten, och beredde honom visst ett mycket stort nöje – och vi äro rikeligen begåfvade med käppar för skogspromenader, af alla möjliga dimensioner.*

Man förstår att herrskap och tjänstefolk levde tätt inpå varandra och hade mycket gemensamt, trots olika liv och olika villkor.

Herrskapens sovrum ligger på övervåningen, hit bars vattnet upp och elden i kakelugnen tändes av någon annan tidigt om morgnarna och innan sovdags värmdes sängen upp med krus fyllda med hett vatten.

Pigkammaren finns på nedre våningen, granne med

köket, skafferiet och matsalen. Nära till jobbet. Extra personal inkallad vid stora fester och bjudningar hade ännu närmre, då en utdragssäng under köksbänken fick tjänstgöra som sovplats. Bara att skjuta in när det var dags att gå upp på morgonen.

HOS DE FLESTA besökarna i Flygeln vaknar här en längtan efter ett liv som får ta sin tid.

Kläder är gjorda för att hålla länge, läggas ut, sys om, vårdas och bevaras, gärna i generationer. Köksredskap är omsorgsfullt tillverkade, ofta inte endast funktionella, utan även vackra. Minsta hyllkant är dekorerad med en virkad bård, ullbroderiet smyckar vanthyllan i hallen, målningarna på väggen från den rivna herrgården räddades in i flygeln, spottkopparna har små bårder utskurna i kanten och när de är rengjorda, polerade så de glänser och fyllda med enris är de en prydnad där de glimmar i dunklet på golvet framför kakelugnarna.

Kvinnor skulle kunna sy, oavsett klass: "Jag har haft så rysligt mycket att göra nu en längre tid, först ha vi sytt 3 klänningar, medan fröken Freij var här, och då sydde vi om min gamla blårandiga som var tvättad i quillajabark på en 3 dar och i denna veckan ha vi varit fasligt upptagna af Prostinnans auktion samt täckstickning." berättar Malla i ett aprilbrev 1891, för sin "Käraste Gutta".

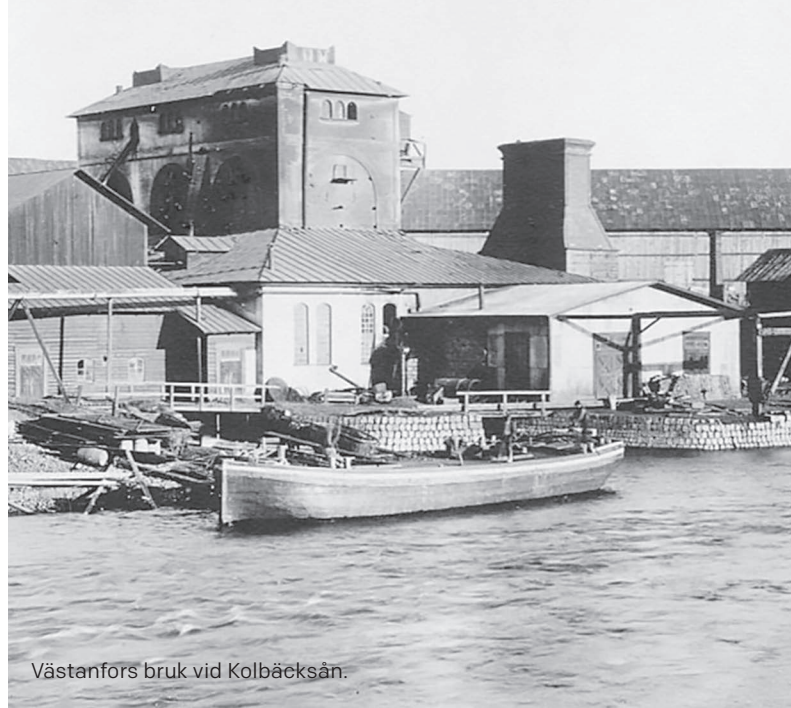
FLYGELN ÄR INREDD i jugendstil. Väggarna är mestadels mörka, mönstrade, möblernas tyger är också mönstrade, liksom gardiner, dukar och mattor och väggarna är täckta med tavlor och prydnadsföremål. I hörnen står piedestaler med clivior, ormbunkar och palmer.

Malla tackar i ett brev sin blivande svägerska för en lampmatta: *Tusen, tusen tack käraste du för den söta, söta lampmattan. Som min lampa är mycket simpel har jag ej placerat den under den, utan på ett annat mera framstående ställe, hvilket jag hoppas att du ej misstycker utan känner dig smickrad af.*

Ändå råder här en harmoni. Allt är skapat för trivsel och hemkänsla och den känslan finns kvar trots att det nu gått mer än femtio år sedan fru Malla försvann. Andra har bott i huset efter henne, kommunen har haft hyresgäster. Nu har Västanfors hembygdsförening visningsrätten och tar hand om inredning, visningar, utställningar, städar i förråden, tar hand om mindre reparationer, medan kommunen har huvudansvaret för byggnaden.

Sommartid pryder färska blommor och blommande pelargoner bord och fönsterbrädor. Solen lyser inbjudande genom fönstren. När det är soligt och varmt en längre tid kryper tobaksdoften ur väggarna i herrummet. Man tycker sig höra herrarnas röster i rummet intill.

SMÅ UTSTÄLLNINGAR MED kläder, leksaker, böcker och annat visas i huset och i köket ser det ut som om pigan bara gått ut en sväng. På det lilla bordet i köket kan hennes stickning ligga, eller en tallrik med lite sopprester och en halväten smörgås kan vänta på att hon ska komma tillbaka.

Västanfors bruk vid Kolbäcksån.

Till jul är matbordet dukat med doftande nejlikeapelsiner, äpplen, vackert porslin och all den goda julmaten: grishuvudet med äpple i munnen, korv, sylta, revbensspjäll, köttbullar, ost och goda drycker. Julgranen glimmar intill fönstret. I rummet intill finns godiset och bibeln ligger uppslagen vid julevangeliet. Doften av glögg, hyacinter och nejlikor drar genom rummen där ljusen brinner liksom elden i kakelugn och köksspis.

Malla beskriver hur julnöjena *ha just inte varit så få, vi ha ungefär varit i sällskap med grannarna en 11 – 12 gånger under julen, och det är mer än nog.*

Släktingar och vänner träffades dagar i sträck kring jularna och andra högtider och i Mallas beskrivningar av sociala tillställningar virvlar namnen förbi. Släktrrelationerna tar sin stund att sätta sig in i. Syskon, mostrar, fastrar och kusiner som är gifta med varandra.

En släkting var konstnären Ernst Lundström vars ateljé finns kvar på övervåningen och som bodde här med sin växande familj i flera år.

Från norra herrgårdsflygeln, den som idag är museum, ser man ut över en nyanlagd park med lusthus, grusgångar, tapetrabatter och bänkar. Redan på 1870-talet planerades denna park av trädgårdsarkitekt S. Lindh. En del av planen genomfördes, annat blev inte gjort, men själva planen hänger inramad i flygeln och hembygdsföreningen har kommit en bra bit i arbetet att "återställa" parken efter den.

KANSKE VAR DET här Severin i september 1894 *sysselsatt sig med att klippa och hugga buskar o träd, och du må tro att jag just inte är glad då han ingenting begriper, och vi höll på att bli osams rent af, men när jag sedan gick med sjelf och visade hvad han fick taga blefvo vi sams igen.* Fru Malla, vars brev skrevs 1889 – 1899, då hon var 27 till 37 år, avslutar ofta sina brev till svägerskan "Din gamla Malla". Malla är borta, men hennes ord och hem finns kvar. www.hembygdsgarden.nu 🌿

Överst till vänster: På trappan till herrgårdsflygeln, 1924. Malla Löwenhielm sitter på verandan längst till vänster.

Överst till höger: I salongen. Mitten vänster: Herrgårdsflygeln och Malla 1921. Övan höger: Samlade på balkongen, 1920.

Bilderna har lämnats av Fagersta Västanfors hembygds- och fornminnesförening. Foto: Severin Löwenhielm.

Margareta och Erik Brate, sjätte generationen på gården.

Brategården i Bråfors bergsmänby

Bergsmansgårdar är unikt för Bergslagen. Få är så välbevarade som den i Bråfors. Byggnader och kulturlandskap finns kvar på ett sätt som inte längre är vanligt. Men hur levde människorna sina liv där på gården?

Marie Bjerndal Swärd har läst boken "Minnen och hågkomster" skriven på 1930-talet av bergsmannen Paul Brate. Hon har också träffat Erik och Margareta Brate, sjätte generationen på Brategården.

STORA BRÅFORS i Norbergs socken, nordväst om Fagersta, är en av landets äldsta dokumenterade bergsmansbyar. Järnhanteringen har sannolikt förekommit där sedan 1200-talet. På Brategården finns idag tre bostadshus grupperade kring ett gårdstun samt över 50 större och mindre andra byggnader. Manbyggnaderna kom till i slutet på 1700-talet och var mer påkostade än samtidens vanliga bondgårdar. Stora manbyggnadens sal på övervåningen har mycket välbevarade väggmålningar från 1790-talet, och vittnar om en välbeställd bergsmansgård för 200 år sedan, och man kan ana att det hållits många storartade gästbud under årens lopp.

Till gården hör även betesmark, åker och skog.

BERGSMAN OCH BERGSMANSGÅRD, vad väcker det för associationer? Jag som är sprungen ur arbetarklass, hade en föreställning om att en bergsman på 1800-talet, förutom att vara privilegierad och välplacerad hade en tämligen bekväm ställning och tillvaro, där dagkarlar, pigor och drängar stod för det fysiskt slitsamma arbetet.

Min bild har vidgats efter att ha läst den fantastiska och autentiska skildringen *Bråfors Bergsmansby, Minnen och Hågkomster* där bergsmannen och bonden Paul Brate (född 1863) vid 70 års ålder ser tillbaka på sitt liv och berättar om livet på gården och i byn. Boken om-

fattar hela tidsperioden från hans tidiga barndom till de första åren på 1930-talet. Jag har även besökt Erik Brate (Pauls barnbarnsbarn) och hans fru Margareta som nu 80 år senare brukar och förvaltar denna kulturmiljö under helt andra förhållanden och premisser.

JÄRNHANTERINGEN, HYTTDRIFTEN, OCH allt vad den krävde av naturtillgångar, kunskaper och ett, för oss idag, ofattbart hårt arbete kan inte nog värderas för vårt välstånd idag. Detta är detaljerat beskrivet i ovan nämnda bok. Från mitt kvinnliga perspektiv söker jag dock en annan berättelse i Paul Brates underbara tidsdokument.

I boken berättas också om det sociala livet för familjen, barnen, kvinnorna och tjänstefolket. Jag slås av insikten hur mycket arbete som skulle utföras och att alla på gården var delaktiga, även bergsmannen och hans familj. Allas arbetskraft och händer var viktiga. Jag slås också av mångkunnigheten på denna i stort sett självhushållande gård. De långa arbetsdagarna. Den nödvändiga men inte alla gånger helt konfliktfria sammanhållningen mellan olika generationer och individer i detta stora arbetslag. Jag inser också hur man styrdes och måste inrätta sig efter naturen och vädrets makter för att få allt gjort som skulle hinnas med under året.

Paul Brate skriver *Gott om folk var det förr på alla*

gårdar och inte minst på Brategården och han jämför arbetsförhållandena mellan 1890-talet och 1930-talet, Att så mycket arbetsfolk behövdes då jämfört med nu kan dels förklaras därmed att allt skulle göras för hand och att alla redskap som användes voro av mycket primitivare beskaffenhet. Arbetstiden var i allmänhet 12 timmar.

Bråforsborna kallades tuppar. Av vad anledning vet jag ej. Möjligen för att vi voro så morgontidiga. Klockan fyra eller halv fem stego vi upp i allmänhet, men under höbärgning, kol och malmkörning hade vi vid den tiden varit i farten ofta ett par tre timmar.

Paul jämför vidare Man kan förvåna sig över att man förr hade så många pigor i gårdarna, men det var så många sysslor som skulle utföras.

Han berättar i boken om linberedningen, om fåren som skulle klippas och ullen tas omhand, om storslakt och korvstoppling.

Så fort slakten var överstökad på höstarna, buros spinnrockarna in, och tre till fyra sådana fingo sedan vara igång hela vintern med undantag av den tid då pigorna voro upptagna av mjölkning, diskning etc.

Även skulle pigorna läras att väva, om de ej kunde det förut. Åtminstone ett par vävstolar voro alltid igång fram på vårsidan.

I BOKEN BERÄTTAS särskilt om en trotjänarinna, den gamla Susanna som kom till gården som tillfällig hjälp men blev kvar till sin död. Hon blev gårdens allt i allo. *Skötte om kor och svin som om de varit hennes egna, steg först upp och kokade kaffe alla morgnar. Hon hade också stor omsorg om barnen och deras skötsel.*

Barnen fick från början delta i alla arbeten både inom- och utomhus och nu citerar jag Paul Brate igen, *Långt innan de slutat i skolan fingo pojkarne vara med på allt arbete i lantbruk och skog och likaså flickorna, som även voro duktiga mjölkerskor i mycket unga år. Kan man bibringa sina barn en god arbetslust, undrar jag om man kan ge dem ett bättre arv. Barnen fostrades alltså från första början till god arbetsmoral.*

Hade då Bråforsborna någon fritid? Fanns det tid, ork och utrymme för lek och fest? Kanske skiljde man inte på arbete och fritid på samma sätt som vi gör idag. Fanns ens begreppet fritid? Var det bara hårt arbete och dessemellan vila för att orka med nästa dags hårda arbete?

Nej. Paul Brates minnesanteckningar vittnar även om barnens lek och busstreck och om storartade fester. Ett tillfälle till kalas som var ofrånkomligt var det i samband med husförhöret.

Skyldigheten att hålla husförhörskalas återkom ej så ofta i varje gård. I Bråfors husförhörsrote fanns det endast sju besuttna bergsmans- eller arrendegårdar, och följaktligen var perioden sjuårig.

Andra tillfällen till kalas var givetvis bröllop, barndop, och begravingar men även däremellan kalasades det och alla kalas hade så gott som samma förlopp.

Beskrivningen över ett husförhör och efterföljande kalas är hämtat ur boken.

Varje bonde eller bergsman var ålagd att i sin tur

hämta prästen i Norberg i så god tid, att husförhöret eller "skreftresan", som det kallades av de gamla, hann taga sin början klockan tio, och prästen dessförinnan haft tid på sig att intaga en "kaffekarsk" som det alltid bjöds på i husförhörgården. Sedan börjades förhöret, och det var alltid en stor skandal för var och en som ej kunde ordagrant upprabbla de katekesstycken, man förhördes om. Med förståndsfrågorna var det ej så noga. Huvudsaken var utanläsningen.

Husförhören föregingos av en grundlig förberedelse. Tjänstefolk och barn hade fullt göra ett par veckor före förhöret att förkovra sig i sina stycken. Det skedde på kvällarna, då vi alla, tjänstefolk och barn, sutto kring köksspisens och läste katekesen, så att det surrade som i en bikupa. Det skulle ske med hög röst. Då fastnade det bättre i minnet.

Så kom den stora dagen, då vi skulle fram för prästen. Hjärtat satt nog i halsgropen på både en och var, men vi klarade oss allmänt rätt bra. Det var bara vi unga ogifta, som fingo läsa. De giftas kristendom tycktes ej vara av så stor vikt.

När förhöret äntligen var över omkring klockan tre eller fyra, då började kalaset i husförhörgården. Utom större delen av skriftlaget inbjödos därtill hela slakten, och även många andra umgängesvänner.

En kokfru eller "kocka" hämtades alltid till skreftresgården några dagar före kalaset för att rusta iordning välplagnaden.

Maten bestod först av ett smörgåsbord med många uppräknade rätter, flera sorters ostar och korvar och bröd av flera slag. Huvuddrycken var hembryggt öl, aptitsupen fick inte heller saknas om det skulle vara någonting till kalas. Efter smörgåsbordet serverades flera varma rätter: stek och fisk av flera slag för att nämna några och så till sist efterrätt t.ex syltpäron eller äppelkaka.

När nu husförhörskalaset nått den tidpunkt, att middagen var över, kaffet drucket och prästen åkt sin färde, då började det roliga. Då spelades det kort vid flera bord. Ofta var det även dans, om det fanns någon byspelman att tillgå, varom inte, fick man nöja sig med dans- och ringlekar av en massa olika slag.

Under tiden serverades förfriskningar av åtskilliga slag. Det var fester det och alla fick vara med.

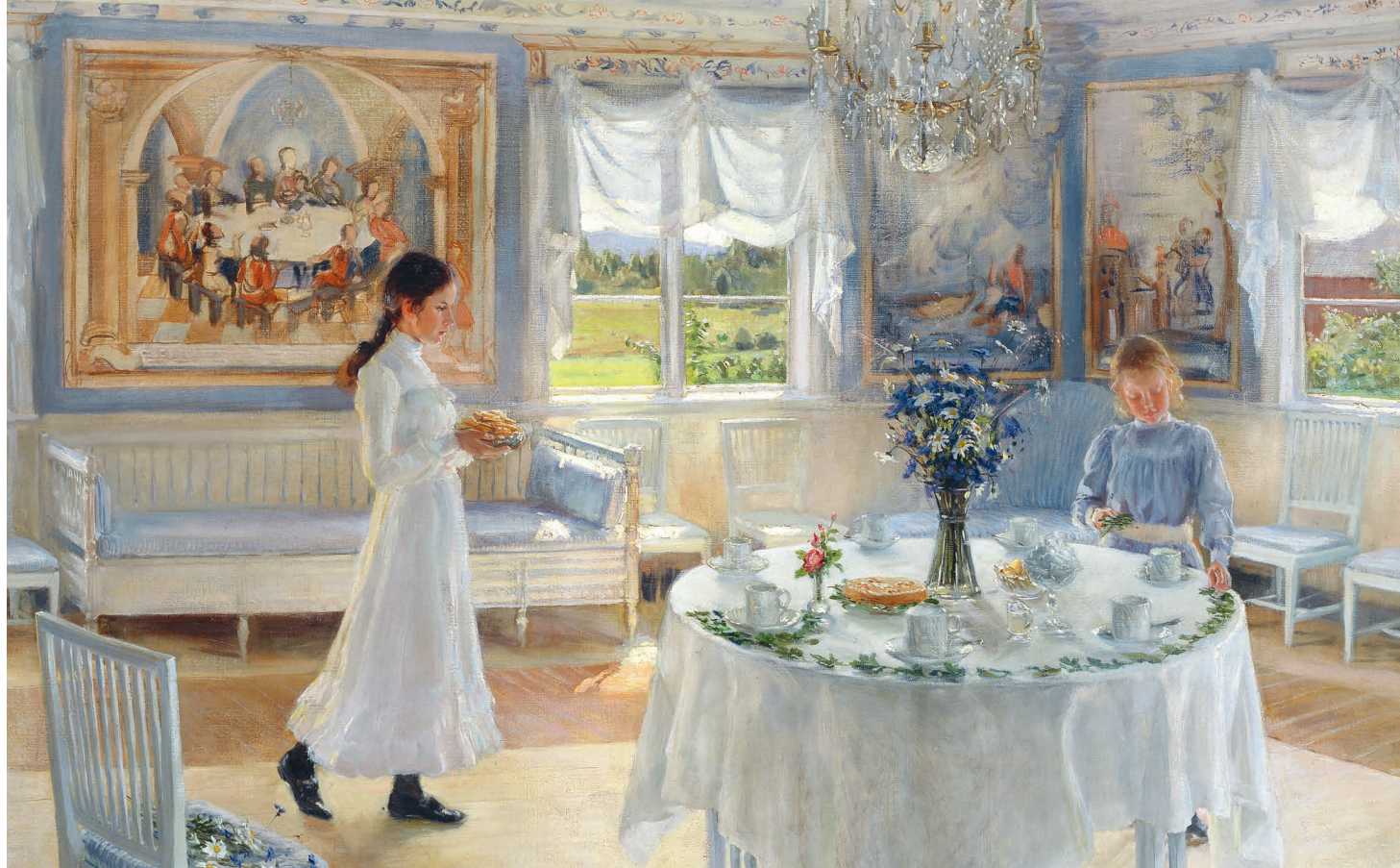
PÅ BRATEGÅRDEN FÖRR skulle allt göras för hand och det krävdes många händer, mycken arbetskraft och väldigt långa dagar.

Bergsmannen och hans fru var både arbetsgivare och arbetare och höll igång hela detta samhälle i samhället, där alla behövdes och hade sin givna roll, gammal som ung. Hur ser det då ut idag?

Det fantastiska är att denna unika miljö finns kvar i sin helhet, och lever vidare. Visst är skillnaderna stora mot för hundra år sedan men så är också förutsättningarna.

Nu är det två personer, Erik och Margareta som bor på Brategården i Bråfors och Erik är sjätte generationen.

Skogsbruket är idag den huvudsakliga näringen. Fåren som finns på gården behövs främst för att hålla landska-

pet öppet. Det är viktigt för Erik och Margaretas intresse att bevara och levandegöra gården och bergsmansbyns värdefulla historia.

ÅR 2006 BLEV denna unikt välbevarade miljö, Västmanlands första kulturresevat. Tack vare Erik och Margareta kan vi nu, du och jag, få möjlighet att besöka och uppleva denna speciella plats med all sin kulturhistoria.

De visar, och berättar om gården, för besökande (grupper om minst 10 personer) på ett så initierat och engagerat sätt som bara den som har sina egna rötter och livsvillkor som källa kan göra.

www.kulturresevat.se 🌿

Överst: Fanny Brate kom från en högborgerlig Stockholmsfamilj och gifte sig med en av sönera på den stora Brategården i byn Bråfors utanför Norberg. Hennes allra mest kända tavla, Namnsdag, visar en interiör från bergsmansgården. Tavlan finns på Nationalmuseum men den som besöker Brategården idag kan se det vackra ljusa rummet som avbildats på tavlan och andra tavlor som Fanny målat. I boken Järnladies har Birgitta Höijer skrivit om Fanny Brate. Nederst, höger: Bråfors bergsmansby 1872, foto: Västmanlands läns museum. Nederst, vänster: Bråfors idag.

HAMMAR- BACKEN

Hammarbacken är en del av Ludvika bruk, den del där brukets arbetare bodde. Det fanns en gång planer på att allt skulle rivas och ge plats till något nytt men tack vare insatser från bland annat Örjan Hamrin och Dalarnas museum bevarades en del. Hammarbacken har blivit ett av traktens populära besöksmål och två smedslägenheter är numera museum. Men nu ska du fortsätta att läsa och följa med skådespelerskan Maria Norgren på en resa till tiden då Hammarbacken kryllade av folk.

– *Usch, svarar gumman.*
Och när man säger usch på
Ludvikamål då väger det
tungt som tackjärn.

JAG STRETAR MED cykeln uppför den branta stigen på Hammarbacken, upp mot det gamla vita stenhuset med café och museum. Idag är det sommarhett och orken tryter redan vid Sädesmagasinet. Jag stannar och pustar. Beundrar utsikten mot väster, sjön Väsman glittrar lugnt och inbjudande, det badas vid Skuthamn. Strömfåran vid herrgården ligger torr och reglerad. Solen steker och jag ska upp till caféet och köpa en glass.

Plötsligt hör jag någon som ropar uppifrån huset, jag vänder mig om och det är då det händer, det snurrar till och jag tappar liksom greppet om verkligheten.

JAG HÖR ETT öronbedövande dunkande som av stora hammare och jag känner en stickande doft av koleld. Jag hör ett vattenfall dåna, jag ser hästar som drar tunga lass och jag ser barn, massor av barn.

Rösten som ropar kommer närmare.

– Flecka lilla, hur är det fatt? Du goxar på mig som om jag vore ett spöke. Stina Lisa heter jag, jag är gift med Frans Nors, mästaremed på Ludvika Bruk. Vi bor här. Nu får du bli med in till mäg en stund, här är för hett.

En sliten men otroligt stark kvinna släpar vänligt men bestämt iväg mig mot det vita stenhuset. Hon är klädd i en lång, svart kjol, huckle och yllekofta, det ser varmt ut.

Där caféborden nyss stod finns en stor vällingklocka som vi rundar. När vi går över den dammande Bruksgatan ser jag hur lång och rak den är, den ståtliga skolan mallar sig längst uppe på toppen i norr och den välskötta herrgården och parken stoltserar nere mot söder, kyrkan skymtar efter samma raka linje.

Jag tittar förvirrat på alla arbetarbostäder utmed Bruksgatan. Stina Lisa Nors ser att jag undrar och säger:

– De röda trähusen är Stalldrängs-, Spiksmeds-, Smältare- och Dagkarlsbyggningen, uthus, vedbod och det långa dasset där det får plats tio rumpor i rad. Den lilla stenbyggningen har bara ett rum, det har varit både ladugård, änkehus och bostad. För inte så länge sedan bodde där tio änkor samtidigt, med barn. Sen är det Andra stenbyggningen och här är Nedersta stenbyggningen.

Där tar guidningen slut men jag anar att själva järnbruket ligger bakom stenhusen, nedåt Ludvika ströms utlopp i sjön Gårslången.

– Dit ska du inte, säger hon när hon märker min nyfikenhet.

PÅ FARSTUBRON SITTER en tandlös mager gumma som undrar om jag är Mamsell Minna, nya lärarinnan? Ogudaktigt att inte ha en manlig skollärare som förr. Eller är jag fina Fröken Caroline von Knorring, fotomänniskan från Stockholm? Hon som ska gifta sig med Brukspatron Roths bror. Hon som nyss en söndag samlade alla smederna för ett fotografi så de höll på att missa högmässan. Rikets första industrifotografering, tvi vale för nymodigheter.

Jag förklarar att jag nog är från framtiden och att jag vill passa på att få höra allt om Hammarbacken förr i tiden.

– Usch, svarar gumman. Och när man säger usch på Ludvikamål då väger det tungt som tackjärn.

FRU STINA LISA puffar vänligt in mig i hallen.

– Välkommen in i Nedersta stenbyggningen, här bor det mästaremeder med familjer. Hit är allt slags folk välkomna, så bry dig inte om svärmor. Hon är så otroligt gammal, 68 år. Hon föddes år 1800 och är bara två år yngre än huset. Jag misstänker att hon också är gjord av masugns-slagg och tegel, säger Stina Lisa och skrattar hjärtligt.

Jag blir presenterad för Fru Björk i lägenheten till vänster och Fru Norman till höger. Båda verkar överhopade med tvätt och köksgöromål. Hos Normans sitter en unge och spelar tramporgel, det låter bra. Längre in till höger hade jag tänkt köpa glass men där bor familjen Skog. Och längst in i hallen bor Frans och Stina Lisa Nors.

– Ett rum och kök, rymligt och stort. Vedspis, källargrop under kammargolvet, säger hon stolt. Så här bra bor bara de som stigit i graderna. Det är ju Bruket som äger lägenheterna förstås, man måste arbeta åt Patron för att få bo här på Hammarbacken. Och man får se till att hålla sig frisk tills barnen kan ta över, yrkena går i arv.

Jag ser att hon funderar över fortsättningen:

– Arbetet skördar många offer. Olyckor och sjukdomar, lungsoten är värst. Andra flyttar till Amerikat, helst nu när folk svälter. Två år i rad har skörden slagit fel i halva Sverige, det är ett hårt liv, värst är det för spädbarnen.

Hon tystnar och vänder sig bort för att torka bort en tår.

– Hade det inte varit för Patron Carl Edward Roth och hans medmänsklighet så hade vi inte klarat livhanken, på andra ställen dör de som flugor, säger hon. Det är många munnar att mätta. I de här fyra lägenheterna bor det

sammanlagt tolv vuxna och tjugoen barn.

Jag tittar förskräckt på Stina Lisa.

– Vi har bara fem, säger hon. Emma är sexton, hon har varit barnflicka hos Patron sen hon var elva, de tycker om henne. Anna är tolv och då har man varvad skolgång, skola en vecka och arbete nästa, hon är på Brukets stora ladugård och tjänar 30 öre per dagsverke. Lill-Frans är sju och går i skolan nu på sommaren, de äldre går på vintern. Hans arbete är att se till att det finns ved och vatten inne, källan finns nedåt strömmen. Och så är han hjälppojke i smedjan, lägger hon till med oro i rösten.

– Vi har en fosterdotter också, Carolina, tio år och så duktig i skolan att de har behållit henne som hjälplärarinna till de små. Hon kan redan hela katekesen utantill.

Nu tar hon ny sats och säger:

– Det här är lilla Johan som är sex månader, olyckligt nog blev jag på det viset när det var som minst att äta, han ligger i tvättkorgen och gör inte mycket väsen av sig. Läkaren har sagt att han måste äta mer. Att åka med nya järnvägen ända från Smedjebacken och inte säga mer, det är skamligt, vi borde ha en läkare i Ludvika också.

– Men vi har bättre skola här, fortsätter hon. Det är Patron som förverkligat sin dröm, att fattigmansbarn och rikemansbarn ska sitta sida vid sida i undervisningen.

Stina Lisa ser rörd ut och säger sedan med sänkt huvud att hon aldrig fått gå i någon skola. Hon berättar:

– Bland oss vuxna är det bara smeden Carl Ludvig Hjort som kan läsa, skriva och räkna. Han kallas profeten från Hammarbacken. Vi har stor hjälp av honom när de arbetade timmarna ska räknas ihop och kvittas mot mat från Brukets förråd, det visar sig titt som tätt att bokhål-

Familj på trappen till smedsbostad på Hammarbacken. Byggnaden är idag museum och café.

Foto: Föreningen Ludvikabilder.

laren nere på herrgården har räknat fel. Men nu finns det ändå inte mycket mat att hämta, vi får vara glada om det finns till lite dricksoppa eller ärtvälling. Säd går det överhuvudtaget inte att få tag i, kvarnen står stilla och inget bröd bakas. Och fisken nappar dåligt i värmen.

PLÖTSLIGT SER STINA Lisa orolig ut och börjar slamra med spisen, det får inte slockna. Hon tar en skopa vatten och håller i en järngryta och säger förklarande:

– Jag lyckades få ihop en kont med små skrynkliga blåbär att koka. Vi får vara tacksamma, förra året frös både blad och blom. Vi ber Herren vår Gud om att lingonen inte ska torka bort. Lingonmoset förvaras på vinden, det står sig hela vintern, bra mat tillsammans med potatis. Om potatisen klarar torkan förstås, förra året frös den, tjälén satt i till mitten av juni och frosten kom i början av augusti.

Hon låter som en agitator när hon säger:

– Hjort, som läser tidningarna, har berättat att 1867 var ett rekordår för svensk spannmålsexport. Så missväxten i stora delar av landet behöver inte leda till svält om man rättvist fördelar det som växer inom Sveriges gränser.

Både Stina Lisa och jag tycker att det är skamligt av de styrande i Stockholm att inte ha bättre förståelse. Hon berättar mer:

– Patron som är för nykterheten har sagt att man borde

Familjen Eriksson på Hammarbacken. Olga, Kar-Erik, Gösta samt sittande Erik och Margareta. Foto: Föreningen Ludvikabilder. Lägenheten är idag museum.

stoppa brännvinstillverkningen och ha säden och potatisen till mat istället. I svåra tider sups det mer, det blir större efterfrågan på brännvin, mer brännvin tillverkas och desto större brist blir det på livsmedel.

– Jag tycker inte om det här med spriten, fortsätter hon. Frans super inte, tack och lov, men jag ser vad som händer i andra familjer och det kan gå fort utför. Och ingen länsman finns det. Vid bryggeriet nere vid strömmen köps ölet i kaggar av trä, halv- eller helankare, det vill säga fyrtio eller tjugoliter. Minsta mängd brännvin man får köpa är ett stop, nästan en och en halv liter. Patron vill stoppa allt men det är nog väckelserörelsen som kommer att lyckas.

STINA LISA TAR äntligen av sig yllekoftan, nu har hon eldat upp sinnet. Jag börjar istället huttra i mina tunna kläder. Stina Lisa påstår att det är sextio centimeter tjocka väggar men att frosten ändå slår in på vintern.

Hon rör ner bären i kastrullen och jag frågar om hon inte ska ha i socker. Hon bara skrattar åt mig och fortsätter:

– Din toka! Du är inte på herrgård nu. Vi köpte en sockertopp till julen för fyra år sedan men den är slut nu.

Jag skäms över min fråga och även över nästa. Vad skulle ni ha ätit om det inte hade varit så svårt som nu?

– Rågmjölsgröt. Och tjock filbunke med ett guldgult lager gräddes långt upp. Salt sill och potatis. Hårt bröd med isterflott. Och en kopp kaffe på söndagarna.

STINA LISA VÄNDER sig bort igen och snibben av förklädet åker upp och torkar ögonen. Jag ber om ursäkt. Det blir tyst. Dänet utanför tystnar visst aldrig. Jag tittar mig omkring, det är mörkt i lägenheten fastän det är ljusan dag. Fönstren vetter mot öster, alltså bara morgonsol. Röken från smedjorna och hyttan ligger tät utanför.

– Du tittar som om det vore något slags museum! Stina Lisa ler mot mig.

Jag ville inte genera henne med att säga att det är just vad den här lägenheten skulle komma att bli, hundra år fram i tiden. Jag sätter mig istället på en av de två stolar vid bordet men då blir hon verkligen generad och jag reser mig hastigt igen.

– Det är bara Mäster som sitter där, säger hon, och smeds-

drängen som vi också har i maten. Kvinnorna står vid spisen, vi sitter aldrig till bords. Barnen sitter på golvet.

1868, KVINNORNA GÅR upp först och till sängs sist, arbetar hårt hela dagen och sitter inte ner och äter. De är inte nämnda i mantalslängderna, de finns inte. Jag döljer vad jag tänker. Jag frågar om Mäster är på ingående?

– Nej, nej, jag har nyss varit ner till smedjan med lite mat åt honom, han har ett eget arbetslag och kan inte gå ifrån, de arbetar tolv timmar så han kommer hem efter klockan sex i kväll. Då står han där i dörröppningen, stor som en jätte med händer som brödspadar. Smederna blir sådana av det hårda arbetet, stora och starka. Och stiliga.

Hon fnittrar och ser riktigt glad ut. Ivrigt fortsätter hon:

– Men du förstår, jag är inte säker på att det är rätt gubbe som står där. Han är ju helt täckt av sot. Det tar mig fem omgångar varmt vatten och såpa för att få fram ett ansikte som jag känner igen. Det är bara på söndagarna jag kan känna mig säker för då är han ledig från smedjan.

Nu hörs de andra kvinnorna ute i hallen och Stina Lisa får bråttom:

– Dags att hjälpa till att skölja sottvätten i sjön, idag behöver vi då inte hugga upp nån isvak.

Jag tackar för pratstunden och säger att det varit som en dröm att få träffa henne. Försiktigt frågar jag om das-set om jag möjligen...

– Kära hjärtanes, det är för alla, gå dit du! Men kom ihåg att all fallande gödsel tillhör Bruket utan ersättning! Det står i allas arbetskontrakt. Hon skrattar och tillägger:

– Du kan tjäna två hela ören om du uträttar dina behov direkt på en åker istället. Men du får själv gå med mössan i hand till Patron och be om pengarna!

HON FICK SISTA ordet hon, Stina Lisa, det är hon nog van vid tror jag.

Dags för mig att återvända till mitt. Tankens kraft är stor, allt är möjligt vid ett besök på Hammarbacken!

www.ludvika.se

Kvinnorna vid Karmansbo bruk

Författaren, journalisten och dramatikern Yvonne Gröning reflekterar över kvinnors plats i vår historia och har till Magasinet skrivit en berättelse om hur livet för en ung smedshustru på bruket kan ha sett ut.

SMEDERNA VAR BRUKENS arbetaradel. I Karmansbo hade de en egen brukslänga – Långa Raden. Den är bevarad än i dag och en lägenhet är restaurerad så att man kan se hur det såg ut när smeden och hans familj bodde där. Om bruket och smederna finns mycket skrivet och berättat, men som alltid när det är fråga om Bergslagens historia så är kvinnorna bortsopade.

Jag roade mig med att googla på "Kvinnor i Karmansbo" – jag fick fram att i februari i år så blev en kvinna mördad, jag blev hänvisad till en chatt där man kunde träffa och flirta med trevliga, snygga kvinnor – och så fanns det en Emma som för något år sedan ordnade ett fantastiskt julbord på herrgården när den var konferensanläggning.

2013 FÖRKLARADE LÄNSSTYRELSEN Karmansbo som byggnadsminne. Byggnaderna har kulturhistoriska värden och har sitt ursprung i 1600, 1700 och 1800-talen. De har använts för att bearbeta järn och för att ge bostäder åt arbetarna som hade sin försörjning i smedjan. Länsstyrelsen har slagit fast att det är viktigt att bevara den här typen av miljöer.

Det är mycket man kan få veta om Karmansbo när man googlar – om smederna, om mumblingshammaren, om dammanläggningen, kraftstationen och till och med om hur djurlivet är. Men inte ett ord om några kvinnor.

Men jag tror att en av smedernas hustru hette Elsa! Elsa kom ifrån Färna och hade redan som 17-åring träffat Axel 25, en av de ansedda smederna i Karmansbo. Han hade gått som smedhalva i flera år, men hade nu fått alltmer egna och ansvarsfulla uppgifter i smedjan. Det gick som det brukar gå när två ungdomar tycker om varandra. Elsa blev med barn och det blev bråttom med giftermålet. Nu bodde de i Långa raden och förutom Majvor hade de också fått en liten pojke Kjell.

DET GICK BRA för Axel och Elsa. De hade lyckats skaffa möbler, inte något överdåd – nej absolut inte – men en soffa som de båda sov i med Majvor emellan sig, en byrå där Kjell än så länge sov i den nedersta lådan. Och så köksbord och fyra stolar. Gardinerna som hängde för fönstren i kammaren hade Elsa vävt, vita långgardiner och i köket var spiskåpan kritad, vit och fin. Gardinerna där hade Elsa sytt av gamla mjölsäckar och broderat dem i rött och blått stora blommor och krusiduller. Men garnet som hon broderat med var av dåligt slag så när hon tvättade dem blev de helt randiga. Men nu skulle hon göra om, kosta på att köpa riktigt broderigarn, nya säckar var redan tvättade och sydda. Elsa var ett ordentligt fruntimmer.

När Axel kom hem från smedjan på kvällen hade Elsa varmt vatten på spisen så han fick tvätta sig. Och maten

Långa raden, smedsbostäder vid Karmansbo bruk.

stod på bordet varje kväll sill och ölsupa – utom vid jultid förstås då var det mat som hette duga. Då blev grisen slaktad – och familjen levde i riktigt överdåd en tid. Axel och Elsa hade gris tillsammans med Hilda och August, ett annat ungt smedpar i lägenheten intill. Dessutom gick alla grannar med sina skolor till grisen så när det sedan blev slakt då måste ju alla få en smakbit. Axel gillade inte det riktigt, han tyckte att de gav bort för mycket av sin egen mat, men Elsa var obeveklig.

– Man får dela det lilla man har, då får man alltid så det räcker, sa hon.

ELSA HADE FÅTT lära sig att väva och hon kunde också virka de vackraste spetsmönster med det tunnaste garnet. Att ha en sådan hustru var guld värt och Axel var stolt och hade snidat en gedigen vävstol åt Elsa. Den hade hon mitt på golvet i köket så hon både kunde sköta spisen och matlagningen och dessutom passa barnen.

Brukets ”fina” fruar – bokhållarens och även mamsell från Herrgården kunde titta in och göra en beställning på både mattor och dukar. Elsa tjänade en slant som hon använde till att köpa riktiga skor och klänningstyger både till sig själv och Majvor. Kjell var så liten så han behövde inga skor än. Sedan sparade hon, men det var en stor hemlighet. Hon ville ha en chiffonjé, men än fattades det många slantar. Det var många mattor kvar att väva för Elsa. Hilda hade skaffat symaskin så de bytte tjänster med varandra. Hilda fick en matta och Elsa fick sy klänning åt Majvor på Hildas maskin.

På sommaren satt Elsa och Hilda vid hörnet på Långa raden i solskottet, de hade stora säckar med gamla kläder bredvid sig som de skulle klippa trasor av. Det skulle bli nya mattor till vintern när vävstolen skulle dunka och slå igen. Drömmen om chiffonjén fanns inom räckhåll.

ATT PASSA BARNEN var ett problem, Hedströmmen rann ju strax utanför och oron var stor hos alla mödrarna att barnen skulle ramla i den strida ån. För att hålla barnen borta från vattnet skrämde mödrarna upp dem med att Näcken fanns i ån och han åt små barn.

På kvällarna när skiftet var slut satt karlarna i bersån och diskuterade hur det skulle bli när unionen med Norge skulle upplösas. I de diskussionerna deltog varken Elsa eller Hilda. De hade egna problem att lösa. De hade hört om Kata Dalström som reste runt i Sverige och talade om hur kvinnorna skulle slippa få ett barn varje år. De hade också hört om konsumtionsföreningar – att man kunde gå ihop och köpa hem mjöl eller annat man behövde och att det blev billigare än att gå i brukets handelsbod.

Kvinnorna i Karmansbo satt inte i bersån och hade diskussioner, men när de låg vid klappbryggor och tvättade då hade de sina sociala kontakter.

Där avhandlades allt, alla karlar kom inte direkt hem med avlöningen, somliga satt i backen vid järnvägen och spelade bort pengarna på kort i stället. Andra drack för mycket, eller också var de aldrig hemma utan alltid ute och drev bort från både ungar och arbete. Gud vet vad de hade för sig. Kvinnogemenskapen var stor. Och...

ETT STORT ARBETE finns kvar att göra: Ge alla Bergslagens kvinnor sin plats i historien! Börja med att döpa om lite vägar och gator. Låt det bli Tvätterskornas gränd, Gretas gata och Spetsvirkerskans väg. Uppmuntra till forskning. Gör kulturhistoriska minnen, inte bara av byggnader och smeder utan även av kvinnorna. Utan dem hade smederna varken haft arbetsglädje, mat eller kläder.

Du som läser det här och vet något om kvinnorna i Karmansbo. Skriv till Ekomuseum Bergslagen och berätta. För ska man bygga ett samhälle, eller berätta om ett bruk – då är det både mäns och kvinnors historia som gäller.
www.karmansbo.se 🏠

Om Bergslagen på Västmanlands läns museum i Västerås:

Bilder av Riddarhyttan

En fotoutställning om gruvsamhället Riddarhyttan

UNDER FLERA ÅR har en grupp från Riddarhyttans hembygds- och intresseförening och teatergruppen Teatermaskinen samlats och gått igenom gamla bilder. Resultatet blev två utställningar som tidigare visats i Skräppo skola i Riddarhyttan. Bilderna handlar om arbete och fritid, kommunikationer, boende och butiker i efterkrigstidens och folkhemmets gruvsamhälle Riddarhyttan.

Nu har de två utställningarna blivit en och visas hela sommaren fram till den 6 september.

När då var nu – medeltidens makt och människor

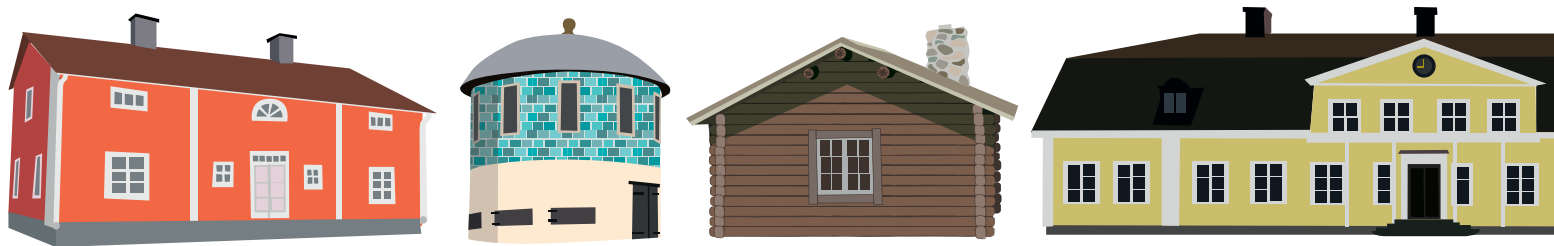
En ny basutställning om medeltiden

MYCKET VAR SIG likt men en hel del förändrades när forntid gick över till medeltid. I skogarna i norra Västmanland fanns 100-tals gruvor, hyttor och smedjor. Bergsmännen i Norberg hade bättre teknik för att göra järn till redskap och vapen. Nya städer växte fram och från hamnarna fraktades järnet ut i världen. Livet var annorlunda men också lika. För de flesta handlade det om hårt arbete, barn och sjukdomar, vila, fester och kanske drömmar om kärlek.

Besök hyttan djupt inne i skogen. Hör röster och känn dofter från en medeltida stad eller upplev färgprakten i kyrkan. Följ med in i den myllrande medeltiden.

K-märkt,

Arbetar du ideellt i en hembygdsförening med historiska byggnader att underhålla eller har du eget hus med kulturhistoriskt värde? Då har du kanske stött på begreppet K-märkt. Här har Anna Falkengren med hjälp av Anders Gottberg från Länsstyrelsen i Dalarna utrett det lite brokiga begreppet, en bukett av regler och rekommendationer vars syfte är att landets bebyggelsehistoria ska leva vidare i framtiden.

UTTRYCKET K-MÄRKT ANVÄNDS ofta om platser och hus som är värda att bevara. Det har ingen formell juridisk betydelse utan är ett samlingsbegrepp för olika sorters skyddsbestämmelser och lagar.

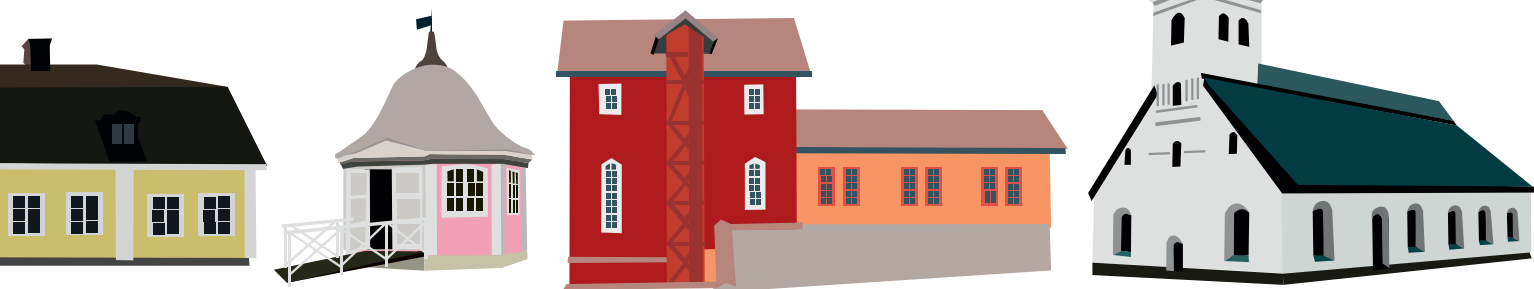
Vissa byggnader, miljöer eller föremål har extra stort värde för förståelsen av samhällets utveckling över tid och skyddas då av Kulturmiljölagen. Andra värdefulla miljöer och byggnader skyddas av kommunerna genom Plan- och bygglagen. Här kommer förklaringar på några vanliga begrepp inom kulturmiljövården.

Kulturmiljölagen syftar till att ge kommande generationer tillgång till en mångfald av olika kulturmiljöer som förklarar landets historiska bakgrund. Lagen inleds så här: *"Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ansvaret för kulturmiljön delas*

av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön". Därefter innehåller lagen detaljerade bestämmelser om bland annat fornlämningar, fornfynd, byggnadsminnen, ortnamn och kyrkliga kulturminnen.

Plan- och bygglagen är kommunernas verktyg för planeringen, vård och utveckling av mark, vatten och bebyggelse. Där finns både allmänna och särskilda hänsynsregler för kulturmiljön. De viktigaste instrumenten i plan- och bygglagen för att kommunen ska kunna styra både utveckling och bevarande är översiktsplanen, detaljplaner och områdesbestämmelser. En kommun kan också ta fram ett kulturmiljövårdsprogram genom inventering och klassificering av miljöer med kulturvärden.

vad är det?

Q- & K-MÄRKNING: Kommuner kan använda sig av olika bestämmelser i sina detaljplaner och områdesbestämmelser. Q är en skyddsbestämmelse och kan innebära rivningsförbud eller att vissa delar eller egenskaper av en byggnad eller i en miljö inte får förändras.

K är en varsamhetsbestämmelse. En kommun beslutar själv om det detaljerade innehållet i bestämmelserna.

RIKSINTRESSE: Ett område eller en miljö utpekad för att det innehåller nationellt viktiga värden och kvaliteter. Riksintresset ska redovisas i kommunens översiktsplan.

BYGGNADSMINNE: Utses av Länsstyrelsen. Det kan gälla byggnader, park eller trädgård med ett mycket högt kulturhistoriskt värde. I beslutet anges vilka skyddsbestämmelser som ska gälla för byggnadsminnet. Ett byggnadsminne är skyddat enligt Kulturmiljölagen.

I Ekomuseum Bergslagen finns flera byggnadsminnen, till exempel Karmansbo smedja, Cassels donation, Stora Hagen, Smedjebackens stationshus, Ebba Brahes lusthus, Pohlhemshjulet, Thorshammars verkstad, Engelsbergs bruk, Strömsholms kanal och många fler.

Vill du veta vilka byggnadsminnen som finns i din kommun så läs mer på länsstyrelsernas webbsidor.

STATLIGT BYGGNADSMINNE: Byggnader och miljöer som ägs av staten och regeringen beslutar om dessa. Ett statligt byggnadsminne kan berätta viktiga delar av den statliga förvaltningens historia. Det kan vara kungliga slott, regerings- och domstolsbyggnader, broar, fyrar

med mera. Inom Ekomuseum Bergslagen är till exempel Strömsholms slott ett statligt byggnadsminne.

FORNMINNE: En fornlämning eller ett fornminne är spår efter människors verksamheter som är varaktigt övergivna. Det kan till exempel vara boplatser, gruvor, husgrunder, milstenar och mycket annat. En fornlämning är skyddad enligt kulturmiljölagen.

Vilka fornlämningar som finns i ditt närområde kan du få reda på genom närmsta länsmuseum, länsstyrelse eller via din kommun.

KULTURRESERVAT: Länsstyrelser och kommuner har möjlighet att bilda kulturreservat. Genom reservatet bevaras ett historiskt område, landskap och byggnader samtidigt som området brukas och görs tillgängligt för allmänheten. I Ekomuseum Bergslagen finns ett kulturreservat, det är Bråfors bergsmansby.

VÄRLDSARV: Ett kultur- eller naturminne som är så värdefullt att det är angeläget ur ett världsperspektiv att bevara det till framtida generationer. Det är en plats, miljö eller objekt som på ett unikt sätt visar något om jordens och människans historia.

FN-organet Unesco utser världsarv och den miljö som hamnar på världsarvslistan ska garanteras skydd och vård för all framtid.

I Ekomuseum Bergslagen finns världsarvet Engelsbergs bruk som upptogs på Unescos världsarvslista 1993 som ett av världens främsta industriminnen. 🌅

Stora Hagen och Källfallet, en milstolpe för folkhemmet

Örjan Hamrin, tidigare museilektor vid Dalarnas museum och en av dem som skapade Stiftelsen Ekomuseum Bergslagen, skriver om två intressanta bostadsområden i Grängesberg som är starkt förknippade med gruvans arbetarfamiljer. Trots rivningshot och förfall genom åren har områdena än idag stora kvalitéer. Ett av husen i Stora Hagen öppnades som museum 1989.

Foto: Albin Andersson 1898. Bilden togs när Sir Ernest Cassel besökte Källfallet.
Den väntande hästdroskan syns mitt i bilden. Bilden tillhör Dalarnas museum.

STORA HAGEN NR.19 (OMKRING 1910)

DETTA HUS ÄR NUVARANDE HEMBYGDSMUSEUM

OBS! NUMERA STORA HAGEN 22

FAMILJEN BRÖSTRÖM BODDE I UPPGÅNG 19.A MED KÖKET UPP TILL VÄNSTER

ENDA RUMMETS TVÅ FÖNSTER VETTE MOT BAKSIDAN

HÄR BODDE 8 PERSONER!

FRÅN VÄNSTER: TEKLA, PER, KAROLINA, ELIS SAMT KARL BRÖSTRÖM FRAMFÖR KAROLINA. FLICKORNA EMMA, HANNA, OCH ELLNA VAR EJ NÄRVARANDE NÄR BILDEN TOGS.

I MITTEN SYNS FAMILJEN JAKOBSSON, SEDAN MOR LINDBERG (USA) MED TVÅ FLICKOR.

LÄNGST TILL HÖGER STÅR FAMILJEN MOBERG (FRUNS NAMN VAR HILMA)

*1932 FLYTTADE KAROLINA, TEKLA, HANNA OCH KARL BRÖSTRÖM TILL STALLKASERN. 1936 FLYTTADE ALLA UTOM KARL TILL ETT HUS PÅ ÖRNTORP, DÄR HSB IDAG STÅR FÖR ATT SLUTLIGEN FLYTTA IN OVANPÅ KÄLLFALLETS TVÄTTSTUGA 1941.

STORA HAGENS ARBETAREBOSTÄDER FRÅN 1898

STORA HAGVÄGEN UNDER 1910-TALET FÖRSTA ÅR

STÄMPLAT 1905

BRANDSTEGARNA BAKOM

SAMMA VÄG FRÅN NORR RESPEKTIVE SÖDER (SE BRANDSTEGARNAS PLACERING)

BRANDSTEGARNA FRAMFÖR

BARN, BARN OCH ÄTER BARN!

VID JÄRNBRUKEN HADE man sedan 1700-talet byggt upp planerade bostadsområden för smeder kopp-lade till herrgårdsmiljön som gav hela bruket status. Bruken hade också ansvar gentemot sin personal genom hammarsmedsförordningen. Men så var det inte vid gru-vorna. Här gällde i stort sett det motsatta förhållandet.

Grängesberg växte snabbt på 1890-talet. Gruvorna ägdes av två företag, ett svensk-brittiskt och ett svenskt, vilka utvecklade tekniken i gruvorna genom tillkomsten av 3-fas-växelström och man fick ett stort behov av nya arbetare. Men bostadsfrågan lämnades därhän. Det byggdes baracker med stora logiment för ensamstående gruvarbetare. De som var gifta fick finna sig i att familjer-na bodde på andra håll, i Grangärde, Ludvika eller i gamla torp i trakten. Husfar fick gå hem till familjen på helgen.

I en artikel av Kata Dahlström påpekades missförhål-landena: *Grängesberg är ingalunda ensam om äran eller skammen att inhysa sina arbetare på detta sätt i "stior". Dock vore det lätt för bolaget att låta uppföra sunda bostäder.*

KRITIKEN MOT BOLAGET fick disponent Salwén att inse att något måste göras. Byggnadskontoret fick nu uppdra-get att ta fram en modern bostadstyp som skulle utgå från familjen. Resultatet kallades *Hällefors*hus då dessa

byggdes av ett arbetslag därifrån. I området Källfallet uppbyggdes år 1896 tjugofyra hus i två våningar på vardera sidan om en bruksgata. Varje hus hade fyra lägenheter, alla med egen ingång på en kallbonad farstu-del som även inhyste skafferi och trappa till lägenheten på övre plan. Gavlarna med stora fönster vette mot gatan eller mot potatisland. Köket var litet med spisen som värmekälla och fönster på högra sidan. Till vänster var vardagsrummet med kakelugn och två fönster. Enligt hammarsmedsförordningen skulle smederna ha ett stort bostadskök med en liten kammare. Här var det alltså tvärt om.

Murstocken låg i husets mitt och var gemensam för alla lägenheterna. En tanke var att gruvarbetarna skulle an-vända det stora rummet för att umgås inom familjen och med vänner, men det skulle även användas som sovrum, oftast för barnen.

HUSTYPEN FUNGERADE MYCKET bra och två år efter Källfallet byggdes Stora Hagen på gruvans betesmarker för hästar. I samhället skulle ytterligare hus av denna typ byggas längs nya "gator". Det finns ett brittiskt inflytande på hustypen – dels att varje lägenhet hade egen ingång, dels att man byggde efter gator och inte i kvarter och varje område hade en gemensam tvättstuga. Tomterna

Överst sidan 30:
Bilderna tillhör Grängesbergs
hembygdsgille.
Denna sida: Bilder från
bostadsmuseerna i Stora
Hagen med inredningar från
1898 och 1960-talet.

var avdelade genom vedbodas och dass. Man hade även ett potatisland på tomten.

Husen i Källfallet var från början panelade med brädor i rödfärg. De första husen på Stora Hagen hade också träpanel, medan de nyare husen reveterades, något man skulle låta göra på samtliga hus efter några år.

DE BÅDA GATORNA reserverades för gifta gruvarbetare med barn. Totalt inrymde de 50 husen c:a 800 personer, vilket innebar att den första bostadskrisen var över. Grängesbergsbolaget hade lyckats med att vända en skamkänsla till en seger. Många potentater har sedan besökt husen. Grängesbergsbolagets grundare Sir Ernest Cassel var i Källfallet 1898 liksom kung Oscar II år 1900 och kung Gustav V besökte Stora Hagen år 1906. Byggnadstypen har sedan kopierats vid andra industrisamhällen bland annat i Fagersta, Fredriksberg, Västerås (idag rivet), Gustavsberg och i norrländska pappersbrukssamhällen. Någon har sagt – detta var det första steget att bygga det svenska folkhemmet.

ÖDET FÖR STORA Hagen var på 1980-talet att gatan skulle bevaras. Husen nr 23 och 24 var rivna när Ekomuseum Bergslagen och Hembygdsgillet bestämde att man skulle låta huset nr 22 bli museum. Den ursprungliga

färgen togs fram och den sattes på hela gatan. I bottenplanet inrättades lokaler för Hembygdsgillet. Övervåningen utgör i dag museet. Lägenheten i söder återställdes till skicket anno 1898. Pärilsponten i trapphus, skafferi och i köket var i stort sett kvar, men man fick lappa ihop med delar som togs från den övre Västra skolan som samtidigt revs. Färgerna har samma ton som de hade ursprungsåret. Rummet hade åtta olika tapetlager och man valde en nytryckt tapet som stämde överens med det understa lagret. I övrigt skänktes möbler och föremål till lägenheten och skafferiet av folk från trakten.

Den norra lägenheten snyggades till men fick i övrigt se ut som den gjort sedan en ombyggnad år 1960. Den inreddes med möbler efter dåtida mönster och i stället för kakelugn satte man in en oljebrännare. Skafferiet var här ombyggt till badrum, vilket bevarats.

KÄLLFALLET HAR SEDAN länge varit rivningshotat. Men sedan 2014 pågår en privat upprustning av husen. Den gamla träpanelen som ligger under putsen har befunnits vara i gott skick och det är nu fritt fram för privata ägare att renovera efter samma mönster – Källfallet återgår mer och mer till ursprungsutseendet, en oväntad men positiv utveckling!
www.mittgrangesberg.se 🌿

Strömsholms slott på en holme i Kolbäcksan.
Redan under 1500-talet uppförde Gustav Vasa en
borg på samma plats. Foto: Dick Norberg.

Strömsholms slott

Strömsholms slott är ett av Sveriges kungliga slott. Det är öppet dagligen under juni, juli, augusti och för gruppbesök året om. Slottsbutik finns i slottets foajé. Slottscaféet ligger strax intill slottet. Guidade turer på svenska, engelska.

PÅ EN HOLME i Kolbäckssån, där det strömmande vattnet flyter ut i Mälaren uppförde Gustav Vasa en borg vid mitten av 1500-talet. Vasaborgen revs vid slutet av 1660-talet då riksänkedrottning Hedvig Eleonora initierade byggnation av ett helt nytt slott. Arkitekten Nikodemus Tessin den äldre stod för ritningarna liksom vid Drottningholm. Hedvig Eleonora lät uppföra ytterligare omkring tjugo byggnader på slottsområdet bland annat hus för betjäning och ekonomibyggnader. Hon hann dock aldrig uppleva det nya gula barockslottet innan hon dog.

INREDNINGARNA PÅ STRÖMSHOLMS slott är i gustaviansk stil och gjorda för Gustav III:s drottning Sofia Magdalena som fick slottet i bröllopsgåva. Inredningsarkitekt var Carl Fredrik Adelcrantz. Drottningens sängkammare är ett fint exempel på svensk inredningskonst liksom även den Kinesiska matsalen med väggmålningar i kinesisk stil på väv utförda av den kände dekorationsmålaren Lars Bolander. På slottet finns även en samling av svenskt måleri från 1600-talet, bland annat David Klöcker Ehrenstrahls målningar av Karl XI:s livhästar.

Slottet har ett slottskapell, ritat av Carl Hårleman. Kapellet används idag för vigslar, dop och gudstjänster.

UNDER SENARE DELEN av 1700-talet fram till 1868 var Strömsholms slott ett lustslott. Kungligheterna kom för kortare vistelser och alltid med ett stort följe av hov- och tjänstefolk. Bara de kungliga bodde på slottet. Betjäning och kökspersonal liksom hovfolket inkvarterades i flyglarna och i den så kallade pagebyggnaden. När kungligheterna rest blev det ändå inte helt tomt på området.

TRÄDGÅRDSMÄSTAREN MED SINA drängar var bofast liksom även vaktmästaren, hovstallmästaren och åldfrun som ansvarade för hushållet och de praktiska arrangemangen under de kungligas besök. Maten lagades i "Stenköket" och bars in till slottet vid måltiderna. Idag är Stenköket ett café och slottet ett populärt utflyktsmål öppet för allmänheten. Den historiska och vackra miljön inbjuder till besök och många kommer för att ströva i det gröna parkområdet eller gå guidade turer på slottet.

I BOKEN JÄRNLADIES berättar Lena Engström om hovfröken Ida Leuhusen som 1936 blev åldfru på Strömsholms slott där hon bodde kvar ända fram till sin död 1963.

www.kungahuset.se

Överst till vänster:
Målning av David Klöcker Ehrenstrahl.
2015 är det 300 år sedan den svenska
stormaktstidens mest inflytelserika
kvinna gick ur tiden - drottning Hedvig
Eleonora (1636-1715) av Holstein-Got-
torp. Hon var en riktig "power queen"
men omnämns i historieböckerna
oftast i rollen som maka till Karl X,
mamma till Karl XI och farmor till Karl
XII. © Kungliga Hovstaterna. Foto: Erik
Cornelius/Nationalmuseum.

Överst till höger:
Drottningens sängkammare.
© Kungliga Hovstaterna.
Foto: Alexis Daflos.

Till vänster:
Rikssalen på Strömsholms slott, med
Ehrenstrahls målningar av Karl XI:s
livhästar. © Foto: Kungl. Hovstaterna.

Höger sida: Förmaket till Kronprinsens
sängkammare. Foto: Dick Norberg.

RÖKSTUGAN

– det varma
huset utan löss

Fattemycket kök ↗

Nils Holmdahl, forskare, guide och föreläsare om finnmarkens kultur berättar om rökstugan, det lilla enkla pörtet, som för många fungerade som bostad ända till slutet av 1800-talet. På Finngården Rikkenstorp, där Nils och Hélène Littmarck Holmdahl bor tillsammans med sonen Joel och hans sambo Maria Danielsson, finns idag möjlighet att uppleva en äkta rökstuga, att besöka ett finnmarksmuseum och att gå vandringsleder i landskapet.

DE SVEDJEFINNAR SOM befolkade Bergslagen i slutet av 1500-talet och början av 1600-talet medförde många traditioner från sina hemtrakter i mellersta Finland som då var en del av Sverige. Byggnadskulturen med rökstugor (pörten), rior och bastur var bara en del av en kultur som också innehöll bland annat svedjebruk, språk, musik och magi.

Deras kulturtraditioner var starka. Isolering och stora avstånd gynnade länge bevarandet av dem. Än i dag finns rior (torkhus) och bastur kvar på ursprunglig plats i en del finnmarker. De finska ortnamnen finns också kvar men används allt mindre.

På 1600-talet fanns finnmarker i våra bygder från Norrbärke till Säfsen och från Nås till Lindesberg men de sista, ännu i början på 1900-talet, livskraftiga finnbygderna fanns i Ljusnarsberg, Grangärde och Säfsen i Ekomuseum Bergslagens område.

Skalden Dan Andersson gjorde det fattiga finnmarks-folket, pinat av brutala bruksägare, känt för en stor allmänhet. Hans dikter har betytt mycket.

Upplev en rökstuga

Idag finns ett litet antal rökstugor bevarade. På Finngården Rikkenstorp finns en som på sommaren är tillgänglig för allmänheten. Regniga och kalla dagar värms den upp och vandrar du på stigarna kring finngården kan du värma dig därinne och dricka ditt medhavda kaffe. Vill du pröva hur det är att bo en natt i en rökstuga går det att hyra rökstugan.

Förr låste man inte sin ytterdörr varken till natten eller

då man gick hemifrån, men du kan prova att läsa deras magiska ramsa:

"Den som henne något rör,

han till själve fan hör.

Han skall sitta på den Ondes trappa

och ropa: Pappa, Pappa!"

Det var trångt i rökstugan. Det kunde finnas en säng och ibland sov någon på en avsats av ugnen som var den varmaste platsen. Övriga la ut halm på golvet och drog en skinnfäll över sig. Det berättas från en gård att då gårdsfolket lagt sig till ro för sin nattsömn öppnades dörren och in i mörkret steg en person och lade sig på golvet för att sova! Husbonden frågade i mörkret: *"Häcken (vem) är det?"* Från golvet svarar den nyss inkomne: *"Hä får du full se i möråbitti!"*

Pasktorpet, Bergslagens sist bebodda rökstuga?

Pasktorpet eller 'Paskens' som det brukar kallas, var ett litet torpställe nära skogvaktarbostället Löffallsberget vid Nittberget i Grangärde södra finnmark. Här bodde systemkonen Edla och Erik Eriksson. På gården fanns långt in på 1900-talet en finsk rökstuga. Rökstugan hade ingång på ena långsidan och ugnen var placerad vid motsatta långsidan i ett hörn. Rökhuven var av vanligt utseende med fyra sidor och sluttande tak. Den finska rökstugans träskjutluckor hade ersatts av små fönsterrutor.

Som tämligen ursprunglig finsk rökstuga hade den ett speciellt värde, vilket några personer förstod. En av dem var skalden Dan Andersson. I ett brev till Karl-Erik Forsslund, den kände hembygdsvårdaren och folkbildaren, skriver Dan:

"Just hemkommen från en 14 dagars finnmarkstripp. Allt väl. Men hur skall vi göra med finnmarkens enda kvarstående rökstuga vid Nittberget, ca 9 km från Nittkvarns station, 1 km från skogvaktarbostället vid Löffallsberget. Egaren till torpet ämnar riva den. Fick ej tillfälle att se den inuti.

Om du vill kan du skriva till Karl Hälsing i Nackarbärgen, Nittkvarn. Han är gammal skogsman och lösdrivare och fotograf och inte skollärare. Han har fotograferat rökstugan nyss. Skriv till honom om du önskar foto...

I rykande hast din tillg. Dan Andersson."

Även i ett resebrev i STF:s årsskrift år 1918 "På strövtåg i Grangärde finnmark" återkommer Dan till Pasktorpet. Hans stora intresse för rökstugan hörde ihop med hans, under en period, starka intresse för det organiserade hembygdsarbetet.

Karl-Erik Forsslund, sekreterare i Dalarnas Hembygdsförbund, svarade på Dans brev genom att skriva till Dans vän Karl Hälsing den förste augusti 1916. Så här lyder brevet:

"Dan Andersson meddelar att Ni fotograferat finnmarkens enda kvarvarande rökstuga vid Nittberget. Vi voro mycket tacksamma om Ni ville sända oss en kopia av detta fotografi samt säga oss om Ni vet någon ätgärd som skulle kunna vidtagas för att förhindra stugans rivande och få den kvar. Om, såsom vi hoppas, någon Gammelgård (bygdemuseum) framdeles inrättas i Grangärde vore det

värdefullt att få stugan flyttad dit och till dess ha den bevarad på platsen."

Den 9 september samma år svarar Karl Hälsing:

"Eder vörda skrivelse av 1/8 tacksamt mottagen, men får jag beklaga dröjsmålet med svar när inget fotografi fanns kvar av Nittbergets rökstuga, och plåten förlagts så, att den först nu återfunnits och varav kopia här bifogas.

För närvarande vet jag ej annat att göra för rökstugans räddning, än att tala vid ägaren låta densamma stå kvar tills vidare. Dock är den ganska förfallen och skulle behöva repareras för att kunna stå emot väder och vind. Kommer stugan att hotas med nedrivning få vi väl försöka ordna om, att det om möjligt jinge för sig få köpa den."

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att i augusti 1916 var inte rökstugan i Nittberget bebodd.

Ser bra men låtsas halvblind

Karl-Erik Forsslund besökte Edla och Erik på Nittberget år 1923. I sin anteckningsbok skrev han efter sitt besök:

"Rökstugan, Nittberget. Erik och Edla Eriksson. Högt och brant uppför från Nittgårdarna över Nittberget, jämnare utför, stenig väg. Nittbergets gård svårt förfallen fast gubben förmögen, talar om det själv – förlorade en gång 5000, om stulna eller tappade och lagt ner stora pengar på att tala med abekater (advokaten!, förf. anm.) Lindhagen, Melstad och andra, ty 'vargarna' (Vargön) ha lurat av honom torpet – lär förhålla sig så att han liksom många andra ej ha 'lagfuri' sina gårdar. Än eger han torpet och får väl bo kvar. 80 år; Edla 75, men ensam (syskon), en gubbens son i Amerika, en i Norge, en dotter gift i Norrland. – Rökstugan svårt förfallen, muren utrivnen. Gubben stor och ståtlig, långt hakskägg, stor fin näsa,

Från vänster: Edla och Erik Eriksson framför rökstugan i Nittberget. Foto: Karl-Erik Forsslund, 1923. Mitten: Nils Holmgren framför rökstugan, Rikkenstorp. Höger: Pasktorpet Nittberget, Grangärde södra finnmark. Bilden är ett vykort poststämplat 5 december 1910. Foto: Karl Hälsing.

*“Rökstugan
svårt förfallen,
muren utriven.
Gubben stor och
stätlig, långt
hakskägg, stor
fin näsa, stora
åtbörder ser
bra men låtsas
halvblind.”*

stora åtbörder ser bra men låtsas halvblind.”

Rökstugan var tydligen inte heller bebodd år 1923 eftersom muren var utriven. Av Karl Hälsings fotografi av torpet från år 1910 eller något år tidigare framgår att torpet då är i klart bättre skick och ser bebott ut. Ved är staplat vid farstun och en huggkubbe finns intill. Snön är nedtrampad framför farstun. Trätrumman för rökutsläppet är intakt och en gardin förefaller hänga i ett fönster. Fotot cirkulerade som vykort i Grangärde socken och av en poststämpel framgår det att fotot är taget före 1911 då kortet är stämplat den 5 december 1910. Någon gång mellan 1908 och 1916 upphörde rökstugan i Nittberget att vara bostad. På gården fanns också ytterligare stuga, uthus, bod, jordkällare och troligen smedja. Tidigare har man antagit att rökstugan var bebodd ända till år 1929 då syskonen flyttade till fattiggården Pärilby. Möjligen kan de ha flyttat in i rökstugan igen efter 1923 vilket en del muntliga berättelser från grannar hävdar. I så fall kanske stugan rustades upp först invändigt.

Inget skedde tydligen för torpets bevarande i hembygdsrörelsens regi. Här bodde syskonen Edla och Erik tillsammans långt in på 1920-talet. Först ett par decennier efter att torpet blivit öde revs det.

Paskungar

Namnet 'Paskens' erhöll torpet antagligen först under 1800-talets andra hälft. En uppteckning lyder nämligen: *"Paskgubbens ungar voro i en tjärn som heter Höns-tjärn i Ljusnarsbergs socken, och bada. Deras mor sa åt dem att de inte skulle vara i tjärn och 'paska' hela dagarna utan de skulle göra nå nytta. Ni är ena riktiga paskungar",* sa hon.

Vid ett annat tillfälle skall Dan Andersson ha besökt denna rökstuga på Nittberget. Kalle Strandell berättar i sin bok om gamla danser från Bergslagen om hur en

kvinna berättat för honom:

"...hur läraren Schill talat om när skalden Dan Andersson gästade honom. Dan hade fiolen med sig och hade besökt syskonen Pask, Edla och Erik i deras finnpörte i Nittkvarnsberget mitt emot Tallbackaby. Där spelade de och sjöng till klockan sex på morgonen...."

De bevarade fotografierna av torpet och syskonen visar på hur finnkulturen med säregen byggnadsstil och näverkontar med mera var levande på enstaka ställen ännu långt in på 1900-talet. Många människor i finnmarken bodde som Pask-Edla och Pask-Erik i dragiga och kalla stugor ännu in på 1930-talet.

Det fanns någorlunda bibehållna rökstugor även på andra platser som till exempel vid Kestina, Aspfallet och vid Sandudden intill Norra Hörkensjön. Förmodligen var dock Pasktorpet den rökstuga som var bebodd längst.

Karl Hälsing berättar från Grangärde södra finnmark:

"Jag var med den här pojken som bad om bröd, hem till hans hem en dag... Ni skulle varit med gubbar, som vräka er idag! Ni skulle varit med och tittat in i den här rökstugan, 'pörte'. Ty det var i ett sådant han levde! Och hans syskon också. De voro flera i skolan samtidigt. Men jag kommer inte ihåg 'kullens' antal.

Har du sett ett pörte? Jaså inte. Det är inte så märkvärdigt som sådant. Men det är en relik, eller var, från en gången tid. Ett litet hus, kanske 5 á 6 meter i fyrkant. Tímrat av grova stockar, otäljda, gammaldags utskjutande knutar, jordgolv. Möjligen ett litet fönster. Dörr nästan fyrkantig och låg, så man fick 'buga' vid genomgång. Taket snett åt båda sidor – lagt med störrar, så näver, sist torvtäckt för

att vinden ej skulle kasta med stör och näver. Ibland runt eller kluvet virke istället för näver.

Ingen skorsten – istället en lucka över en öppning där muren skulle gått genom taket. Denna öppning var till att röken vid eldning skulle ha fritt utlopp. Luckan reglerades inifrån pörtet – vanligen genom att den kunde skjutas åt sidan.

Inne i pörtet fanns en stor mur av sten. Den var så byggd att i muren, 7 å 8 dm från marken fanns en ugn, ca 0,7 x 0,9 x 0,3m. Här kunde man elda och sedan steka bröd eller pannkaka etc. Uti fall man hade något att steka!?

Genom att elda i den här berömda ugnen blev hela muren varm. Och det kunde sitta i dygntal. Ugnens yttre mått, att döma av de murar av detta slag jag såg, kunde hålla sig kring 1,5 x 1,3 x 2 m. Detta ungefärligt. Ugnen var platt ovanpå. Framför den ovan berörda ugnen, eller eldstaden, fanns en framskjuten utmurnning, ett par tre dm lägre än ugnöppningen. Då man för visst fall, kokning eller dylikt, ville "raka" ut glöden från ugnen, föll aska och glödande kol ned på utmurningsplattan. Här liksom ett hörn, fick glöd och aska ligga kvar och på morron var det vanligen glöd kvar då man rörde om så man behövde inte med tändstickor tända upp eld. Platsen där glöd och aska låg kallade man "askgrava". Somliga kallar den panken (Finska?). Nåja! Den här dagen jag följde min skolkamrat hem för att se hur han hade det slog fast i mitt minne outplånligt.

Vad jag fick i minnet den här dagen – säkerligen år 1888 – var pörtets yttre kontur. Ett fyrkantigt hus, ett litet fönster åt söder, dörröppningen vänd mot väster.

Vy från rökstugan i Rikkenstorp idag.

Man hade eldat och dörren stod öppen. Denna var som jag nämnt låg. Jämnt efter övre kanten av dörröppningen låg en kompakt rökmassa. Det var inte lönt – åtminstone för en ovan – sticka upp huvudet i den röken! Men nedre delen av rummet var rökfritt. Röken hade tågat ut genom dörren till dess övre kant. Alltså kunde man, om man böjde sig, vistas under rökmassan. Golvet bestod av svart jord. Möbler kunde jag just inte se och det fanns ju inte annat än nå hopspikade "sänghoar", nån primitiv stol, eller s.k. "säte". Nån hylla och skänk för det ringa av kärl och kokning och att äta ur skymtade i mörkret – under "molnet". På den här tiden fanns inte mycket av porslin. Men tennsaker, ett eller annat "stop", "kanna", samt eventuellt tallrikar och ett och annat fat. Sådant fanns icke här. Det var trätallrikar, "svarvkoppar" och träbunkar, dessa senare "laggade".

Jag fick i alla fall ett oförglömligt minne av fattigdom och armod men som just dessa år höll på att övergå till något bättre."

Trots att man höll fast vid rökstugorna, främst för den goda värmens skull, fick till slut hustypen ge vika för den s.k. Svenskstugan, som hade murad rökgång, fönsterrutor och ibland även särskilt kök. Under 1800-talets andra hälft byggdes många rökstugor om till svenskstugor. Många rökstugor timrades på och blev tvåvåningshus under 1900-talets första decennier.
www.rikkenstorp.se 🌿

Florrie Hamilton i biblioteket i Högfors.

Florrie Hamilton på Högfors bruk

Författaren, journalisten och dramatikern Yvonne Gröning berättar om ett av många möten med Florrie Hamilton, en åldrande herrgårdsfröken med ett intressant och rikt liv bakom sig.

SÅ TOG HON mig i handen och sa – kom ska jag visa dig något – och sedan gick vi på syn i hela huset. Vi började alltid i Silverkammaren, där stod den stiliga sockerskålen med lås så inte pigorna skulle kunna sno något av det dyrbara sockret.

– Men det var ju förr, sa Florrie, långt tillbaka, vi hade aldrig så.

Ofta när jag var hos Florrie Hamilton på Högfors herrgård så ville hon att vi skulle gå runt i alla rum och då berättade hon om allt som fanns.

I köket stod ett stort träbord mitt på golvet, spisen hade en kåpa över sig och intill en vägg stod ett golvur och mätte tiden. I köket var vi sällan, vi drack alltid te i biblioteket, men det var ett trivsamt kök med fina väggfasta skåp, trasmattor på golvet och hemvävda vita gardiner för fönstren.

Vi gick genom hallen med sitt pampiga golv och den dystra kistan som stod efter väggen – så kom vi in i salongen. På sommaren stod alltid ett fönster öppet så vi hörde bruset från vattnet utanför. När jag gick fram till fönstret speglade sig dammen precis nedanför fönstret. Det hade inte varit något som helst problem att sätta sig där med ett metspö, låta det sticka ut genom fönstret och fiska upp en abborre. Det var ljus och skört där inne. De blanka möblerna hade eleganta ben och på väggen satt Erik Gustav Geijer och betraktade oss. En taffel stod längs med väggen. Florrie kunde gå fram till den och stryka den över locket. Hon öppnade den aldrig.

– Här var vi, sa hon, mor och far spelade fyrhändigt och vi, mina systrar och jag dansade, vi var så glada och vi hade roligt, det var på den tiden då alla fanns och ingen hade blivit sjuk. Nu är taffeln tyst.

Denna sida: överst:
interiörer från Högfors
herrgård. Till höger:
Emilia Fogelklou och
Florrie Hamilton. Höger
sida: Florrie Hamilton vid
dammen framför Högfors
herrgård.

– Vi hade ju så mycket noter och en dag kom det ett par hit till herrgården och de blev mycket förtjusta över alla musikstycken som vi hade noter till. Jag tyckte det var roligt att de var så intresserade, så jag tog fram alla kartonger och de bar ut dem i bilen och lovade att återkomma och betala mig en summa för dem. Så åkte de iväg, men jag hörde aldrig av dem mer...

I salongen fanns också många små prydnadssaker, som Florries föräldrar haft med sig hem från olika resor. Varje sak hade sin lilla historia och Florrie tyckte om att berätta dem.

Efter en vägg stod en gammal byrå i mahogny och med marmorskiva, den hade guldbeslag och tre lådor. Mitt hjärta tog alltid ett skutt när Florrie drog ut lådorna. Där låg de, hennes akvareller som hon målat, som hon arbetat med under många år. Flera av dem hade varit illustrationer till Hugo Hamiltons trollböcker, andra var skisser på blommor, på stenar, på prinsessor, åtminstone trodde jag att det var prinsessor.

Ibland satt vi båda på golvet – och då gick vi igenom varenda en och tittade på den noga. Vi höll upp den, vi vred och vi vände på den och vi diskuterade färg och

perspektiv. Vi hade roligt! Florrie kunde berätta hur det var när just den tavlan blev målad. Hon hade ju rest vida omkring i Europa och alltid haft sitt målarskrin med. Det var bilder från Österrike och Tyskland och från Högfors – från de djupa skogarna runt byn.

En dag när vi satt där och gick igenom målningarna i lådorna, sa Florrie:

– Välj ut två som du tycker om, så får du dem.

Jag blev alldeles röd och varm och lycklig. Jag skulle få två och jag skulle kunna välja. Jag valde noga, Jag valde länge. Tog upp en. Lade tillbaka. Tog upp den igen. Det var ju det som var så fint när jag var hos Florrie. Tiden stod stilla, det fanns ingen brådska. Det var vi och nu och det räckte.

Till sist hade jag valt ut två, en liten flicka, en prinsessa, som satt och begrundade en tavla hon höll på att sy. Jag tyckte det var Florrie, hon hade kjol som ett moln och solen strålade över hela bilden.

Den andra bilden var mer dramatisk, det var Sankt Göran som kämpade mot den elaka draken. En modig stark riddare med stolt röd plym på sin hjälm. Solen strålar bakom honom och ger honom styrka, hans svärd

är långt och blankt. Draken har visat sitt gap för sista gången, i gräset intill honom ligger benknotor och skallar av byten som han slukat. Men nu är hans stund kommen, riddarens häst tar ett språng och blodet strömmar från draken. Vad vi kunde fantisera!

– Roligt att du tar den, sa Florrie, jag har målat det motivet många gånger. Det goda segrar till sist.

Bilden var från 1910. Och nu sitter den på min vägg, intill Prinsessan, och Florrie är med mig alla dagar.

VI KUNDE OCKSÅ vara uppe på herrgårdsvinden och kliva. Ett stort golv, där skulle det gå att åka rullskridskor om man ville. Där fanns utklädningslådorna. Flera stycken! Massor med kläder och plymer och hattar och skor och väskor. Ibland provade vi.

– Far skrev pjäser till Josefina-dagen när mormor hade namnsdag och vi barn spelade alla rollerna, jag fick oftast spela gosse. Jag och Viveka.

Hon blir tyst och det drar en skugga, det blir mörkt. Viveka, Florries unga vackra syster som tog livet av sig bara 26 år gammal. Jag säger ingenting, det finns stunder när man måste få vara i sitt mörker och sin skugga. Men

vi går ner från vinden. Vi sätter oss tätt intill varandra på bänken i biblioteket. Där tar vi fram Floran. Varje växt hade sin egen akvarell. Att ha fått bläddra i den floran är en gåva, vi tittar på blommorna. Florrie kunde mycket om blommor och växter.

En dag tog hon fram en bok, en av dem som hennes far författat med ramsor för barn. Florrie hade illustrerat.

Med sin darriga stil skrev hon: Till Yvonne med tacksamhet. Och så gav hon den till mig! Kära Florrie, det är ju jag som är så tacksam att vi fick mötas.

FLORRIE HAMILTON DOG 1977, jag kom inte tillbaka till herrgården förrän 1989. Då var jag där med Birgitta Svanberg som just kommit ut med en avhandling om Agnes von Krusenstjerna – Sanningen om kvinnorna. Birgitta ville gärna komma in i herrgården, det var ju därför och från familjen Hamilton som Agnes von Krusenstjerna hämtat så mycket av sina människor och miljöer.

Men när vi kom dit var allt förändrat, atmosfären var borta och det vackert rustika herrgårdsköket var utbytt mot ett blått IKEA-kök. Det gjorde inte mig någonting, för Florrie var ju i alla fall inte där längre. ☾

Mitt Smultronställe

Malin Andersson

Verksamhetsledare på Sveriges mest öppna hembygds-
gård i Västanfors, Fagersta. Är erfaren guide i Eko-
museum Bergslagen sedan länge och medlem i Ekorådet.
Bor i Västerås och Ängelsberg.

*Oljeön, mitt i den glittrande sjön
Åmänningen vid Ängelsberg. Här
finns världens äldsta bevarade
oljeraffinaderi. Att ta båten Petrolia
är kul och sedan går man en
guidad tur på ön där tillverkning
pågick ända fram till 1927.*

Örjan Hamrin

En av idégivarna och grundarna av stiftelsen Ekomuseum Berg-
slagen. Mångårig medarbetare på Dalarnas museum. Kommer från
Grängesberg, bor i Falun. Kan det mesta om Bergslagens historia.

Första smultronstället:

*Flogbergets gruva – en tidigare övergiven
och farlig plats som idag är tillgänglig
för alla. Här kan man fortfarande
uppleva känslan av tidens tand och den
vilda naturen men samtidigt gå säkert i
trappor och på stigar.*

Andra smultronstället:

*Johan Ahlbäck: Det här är inte
en plats, men i Ahlbäcks konst
förstärks känslor och stämningar
från våra industrihistoriska
platser. En utställning om Johan
Ahlbäck finns i Folkets hus i
Smedjebacken.*

Marie Bjerndal Swärd

Bor på Abrahamsgården i Norberg där hon också arbetar i föreningen Abrahamsgårdens Konst och Hantverk. Drev tidigare Odensnäs herrgård i Västervåla tillsammans med sin man.

Norbergs centrum med trevlig atmosfär av äldre stadskärna och nära till affärer, konditorier och restauranger.

Nils Holmdahl

Dan Anderssonforsare och finnmarkskännare. Elitidrottstränare av landslag och OS-aktuella idrottare. Bor på och brukar sedan länge Finngården Rikkenstorp. Är guide och föreläsare om Finnmarken och utgivare av tidskriften "Finnmarken förr och nu".

Gungholmen, en liten holme i Pajsoån där bruksägare förr anlagt både lusthus och rabatter i form av deras initialer. Gungholmen ligger vid Vännebo intill Skattlösbergs by i Grangärde Finnmark, Ludvika kommun.

Maria Norgren

Skådespelare, berättare och improvisatör. Bor i Stockholm och på Gonåsheden utanför Ludvika. Renoverar Gamla stugan, Dan Anderssons sista bostad. Ingår i musikteatergruppen Pajso.

Grangärde Finnmark, i vandrarkängor eller på mountainbike. Helst vid en utsikt, t.ex. från Skattlösberg eller Trollberget vid Bringsjöberg. Eller att med kartan i hand gå över myr och berg eller följa ett vattendrag, rasta vid någon gammal slagghög eller hytta och sända en tacksamhetens tanke till alla som slitit för att bygga upp vårt land.

Yvonne Gröning

Författare, journalist och dramatiker, bor i Olsbenning utanför Norberg. Har bland annat drivit flera olika projekt med syfte att synliggöra Bergslagens kvinnor.

“Riktiga” Lapphyttan i Olsbenning en magisk plats där man kan höra bäckens brus, sitta vid husresterna och “ känna” hur folket levde och arbetade där. Ibland står en ståtlig kronhjort och beundrar naturen han också.

Järnrutten

- Sevärt
- Sova
- Äta | fika
- Köpa
- Turistinfo

www.jarnrutten.se

Johan Ahlback, Smedjebacken
AHLBÄCKDAGARNA 9-10 OKTOBER 2015

"ARBETSLIV I FÖRÄNDRING"

Välkomna till Ahlbäckdagarna
9-10 oktober i Smedjebacken

Föredrag, konst, litteratur, utställningar
och utdelning av Ahlbäckpriset

Anmälan och information
[www.smedjebacken.se/upplevagora/
johanahlbackstiftelsen/ahlbäckdagarna](http://www.smedjebacken.se/upplevagora/johanahlbackstiftelsen/ahlbäckdagarna)
Kontaktperson:
Marie Johansson, tel. 0240-66 02 86

5-års jubileum!

AUGUSTI FESTEN

FAMILJEFEST I SMEDJEBACKEN • TILL SJÖSS, PÅ LAND & UNDER JORD

MASSOR AV AKTIVITETER på land och till sjöss med hamnen som centrum

MUSIK:	Invigningskonsert i Norrbärke kyrka med Maria Keohane, Leif Åke Wiklund.
Lokal band uppträder.	ÅNGBÅTAR:	Ångbåtssturer med Runn och Kuriren. Ångbåtar kommer dessutom att vara åskådarbåtar för publiken till Poker run tävlingarna.
SPRINGTÄVLING:	Augustiloppet	KONST:	Sommarutställningarna i Meken och Arkivhuset är öppna.
SNABBA BÅTAR:	Poker run, Mini poker run tävlingar	PÅ HJUL:	Pokerrally med gamla motorcyklar och Crusing med gamla bilar.
GAMLA BÅTAR :	Fri fart uppvisning av gamla motorbåtar		

MER INFO:
www.visitsodradalarna.se

SMEDJEBCKEN

Välkommen att uppleva NORBERG

Historierikt - Attraktivt - Kreativt
Låt Dig överraskas alla årstider !

*Natur- och Kulturmiljöer av Riksintresse
Matserveringar med olika menyer
Byvandring Konditorier Mysiga butiker
Många former av boende Konsthantverk
Hembygdsgården Karlberg Besökscentrum
Elvisbod Ankrace Graffiti väggar
Bergslagens Medeltidsmuseum
Utställningar vid Klackberg, Gruvmuséet,
Polhemshjulet och Nya Lapphyttan
Medeltida järnframställning*

*Olaus Magnus Naturspår
Aktiviteter i Kärrgruveparken*

*Norbergs Marknad
Engelbrektslopp: skidor,
cykel och löpstafett
Sommarrälsbuss till*

Engelsbergs Bruk

*Konstsnö med
lång säsong*

m.m

Information: www.norberg.se 0223 - 291 30 290 30

Årets Företagarkommun 2012

Årets Industriminne 2013

Världsarv, olja och hembygdsgård

Världsarvet Engelsbergs bruk räknas som ett av världens främsta industri-minnen. Under en guidad visning får man bl a komma in i mulltimmerhyttan där vattenhjulet sätts igång.
*Visningstid: ca 1,5 tim.
Dagliga visningar sommartid.*

Oljeön, världens äldsta bevarade oljeraffinaderi, ligger i Ängelsberg. Härifrån fick de svenska hushållen och industrin såväl smörjoljor som fotogen under 50 års tid.
*Visningstid: ca 1,5 tim.
Dagliga visningar sommartid.*

Västanfors hembygdsgård ligger i Fagersta, ca 15 km från Ängelsberg, med ett naturskönt läge vid en av slussarna i Strömsholms kanal. Här finns en gammaldags handelsbod med utställningar och försäljning av presentartiklar. På området finns även kaffestuga, keramikverkstad och flera museistugor.

Välkommen!

Fagersta Turism
737 80 Fagersta
Tel 0223-131 00
turism@fagersta.se
www.fagersta.se/turism

Evenemang i Skinnskattebergs kommun sommaren 2015

6 juni - Karmansbo marknad Karmansbo
6 juni - Nationaldagsfirande Hemgården Skinnskatteberg
18 juni - Gösnatta Skinnskatteberg
4 juli - Järnets Dag Karmansbo
4 juli - Baggåfestivalen Skolgården Baggå
25 - 26 juli - Baggbrodagarna Baggbron
25 - 26 juli - KulTURdagarna i Hed Hed Karmansbo
2 augusti - Röda Jordens dag Riddarhyttan
7 - 8 augusti - Riddarhytte marken Riddarhyttan
16 augusti - Kolardagen Skinnskatteberg
22 september - Geologiseminarium Riddarhyttan

Välkomna!

Tourist information
0222 - 450 45

Kyrkvägen 7, box 101, 73922 Skinnskatteberg
Tel: 0222 - 450 00 | kommun@skinnskatteberg.se
www.skinnskatteberg.se

**Skinnskattebergs
kommun**
Kulturriket i Bergslagen

Upplev Bergslagen i Ludvika!

Klenshyttan, Hammarbacken och ytterligare 14 fantastiska platser väntar på dig!
0240-860 00 • ludvika.se • ekomuseum.se • visitsodradalarna.se

Fri entré • Karlsgatan 2, Västerås • 021-39 32 22 • www.vastmanlandslansmuseum.se

UTSTÄLLNINGAR 2015

Tillsvidare

**När då var nu - forntidens
folk och fä**

Tillsvidare

**När då var nu - medeltidens
makt och människor**

2 maj - 6 september

Riddarhyttan

20 maj - 6 september

ABC Bokstavslek

13 juni - 6 september

Arvet

västmanlands läns
MUSEUM

– en del av Landstinget Västmanland

www.dalarnasmuseum.se

**Dalarnas
museum**

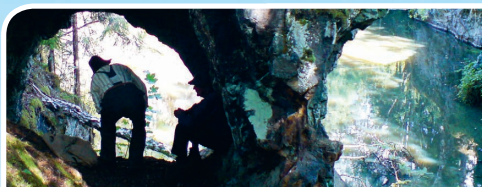
Tel 023-76 55 00. Stigareg 2-4, Falun
Fri entré. Öppettider: lör-mån 12-17, tis fre 10-17

1 sep - 30 apr har vi kvällsöppet på ons till kl 21.00

Upptäck EKOMUSEUM BERGSLAGEN i sommar!

Gör din egen "Järnrutt" mellan häftiga
hyttplatser och hisnande gruvmiljöer i
landskapet där det en gång hände på riktigt!

Välj mellan 61 besöksmål längs Strömsholms
kanal i söder till Finnmarksskogarna i norr.

Prova på
järnframställning
och smide

Gå på visningar
och aktiviteter
för barn

Upplev unika
industrimiljöer
och museer

Läs om detta och
mycket mer på
www.ekomuseum.se

